Václav

HAVEL

Despre identitatea umană

PAIDEIA

VÁCLAV HAVEL

Despre identitatea umană

Traducere din limba cehă de
JEAN GROSU

Editura PAIDEA, 1991

CUPRINS

Despre autor

SCRISOARE DESCHISĂ ADRESATĂ LUI GUSTÁV HUSÁK

FOILETOANE

- Toată familia cântă
- Alfréd Radok *(Necrolog)*
- Procesul
- Ultima convorbire
- §.202
- §.203

Despre autor

Celebrul dramaturg, eseist şi publicist Václav Havel – astăzi preşedintele Cehoslovaciei – s-a născut la Praga pe 5 octombrie 1936. Din motive de dosar i se refuză înscrierea la facultățile cu profil umanist; în consecință urmează doi ani cursurile Facultății de economie a Politehnicii pragheze pe care e nevoit să le întrerupă pentru satisfacerea serviciului militar. După eliberare lucrează pe rând ca maşinist şi asistent de regie la diferite teatre din Praga. În 1956 începe să publice articole de critică literară, iar mai târziu studii teoretice despre artă teatrală. În 1960 devine secretar literar al faimosului teatru de la „Balustradă” unde i se joacă primele piese, interzise apoi de cenzură după dramaticele evenimente din august 1968 ce au dus la înăbuşirea „Primăverii pragheze”. În ciuda opreliştilor Václav Havel continuă să scrie – piesele lui sunt jucate pe scenele lumii, eseurile şi studiile filosofice publicate de marile edituri europene şi de peste Ocean. În acest timp Václav Havel se manifestă şi ca cetățean, protestând cu vehementă împotriva oprimărilor atât de frecvente în perioada aşa-zisei normalizări. Astfel devine unul dintre fondatorii şi purtătorul de cuvânt al Inițiativei cetățeneşti „Charta 77”, iar mai târziu în 1989 unul dintre conducătorii Forumului Cetățenesc, având o contribuie hotărâtoare la revenirea Cehoslovaciei pe făgaşul adevăratei democrații. Pentru atitudinea sa

cetățenească a fost privat de mai multe ori de libertate – în total trei ani şi jumătate. Pentru activitatea literară şi pentru curajul său cetățenesc l-au fost decernate numeroase premii internaționale.

O parte din foiletoanele cuprinse în acest volum au fost scrise în anii de detenție.

J.G.

SCRISOARE DESCHISĂ ADRESATĂ LUI GUSTÁV HUSÁK

Stimate domnule doctor, în întreprinderile şi instituţiile noastre se munceşte disciplinat, activitatea cetăţenilor dă rezultate vizibile în creşterea treptată a nivelului lor de trai, oamenii îşi construiesc case, cumpără maşini, zămislesc copii, se amuză, trăiesc.

În ceea ce priveşte succesul sau insuccesul politicii dumneavoastră, toate astea n-ar trebui să însemne încă nimic: după fiecare agitaţie socială oamenii se întorc în cele din urmă la munca lor de toate zilele, fiindcă, pur şi simplu, vor să trăiască, făcând, de fapt, acest lucru pentru ei înşişi, şi nu pentru cutare sau cutare conducere de stat.

Fireşte, oamenii nu fac nici pe departe doar atât că se duc la lucru, că fac cumpărături şi trăiesc în felul lor. Fac mai mult: îşi iau numeroase angajamente, pe care le îndeplinesc şi le depăşesc; participă unitar la alegeri şi-i votează în unanimitate pe candidaţii propuşi, activează serios la diferite organizaţii politice; participă la şedinţe şi manifestaţii; declară solemn că sprijină tot ceea ce le aparţine; nicăieri nu poate fi observat vreun semn de dezacord cu acţiunile guvernului, indiferent în ce domeniu.

Aceste realităţi nu mai pot fi însă atât de uşor trecute cu vederea; aici e cazul, cred, să ne punem serios întrebarea: nu confirmă oare, toate astea faptul că aţi

reuşit să îndepliniţi cu succes programul pe care Conducerea Dumneavoastră şi l-a propus: adică, să câştige sprijinul populaţiei şi să consolideze situaţia în tara noastră?

Răspunsul depinde de ceea ce se înţelege prin noţiunea de consolidare.

Atâta timp cât pentru noi singurul ei instrument de măsură sunt cifrele apărute în diverse statistici şi comunicata oficiale sau poliţieneşti cu privire la activitatea cetăţenilor şi la alte lucruri asemănătoare atunci, categoric, cu greu ne am putea îndoi de rezultatele consolidării în ţara noastră.

Ce ne facem însă, dacă vom înţelege prin consolidare ceva mai mult, adică adevărata stare lăuntrică a societăţii? Dacă începem să punem întrebări şi despre alte lucruri, poate mai subtile şi nu atât de uşor enumerabile, dar nicidecum mai puţin importante, adică, despre ceea ce din punctul de vedere al experienţei umane individuale se ascunde, cu adevărat, în spatele acestor cifre? Dacă ne punem şi astfel de întrebări cum ar fi, de pildă, ce s-a făcut pentru renaşterea morală şi spirituală a societăţii, pentru adevărata dezvoltare a dimensiunilor umane ale vieţii, pentru ridicarea omului pe o treaptă superioară a demnităţii, pentru afirmarea sa reală, liberă şi autentică în lume? Ce constatăm dacă ne îndepărtăm atenţia de la simpla totalitate a acestor fenomene exterioare şi ne-o îndreptăm, să zicem, spre ansamblul cauzelor şi consecinţelor, al structurilor şi semnificaţiei lor lăuntrice, pe scurt, spre acel plan mai ascuns al realităţii, în care aceste fenomene ar trebui să capete adevărata lor semnificaţie socială? Mai putem, oare, după aceea, să considerăm societatea noastră o societate consolidată?

Îndrăznesc să afirm: nicidecum. Îndrăznesc să afirm că – în ciuda tuturor acestor agreabile aspecte exterioare – *lăuntric societatea noastră nu e câtuşi de puţin*

consolidată, ci, dimpotrivă, decade treptat într-o criză din ce în ce mai adâncă, într-o criză din multe puncte de vedere mai primejdioasă decât toate crizele de care ne amintim în decursul istoriei noastre moderne.

Voi încerca să justific această afirmație.

Întrebarea fundamentală care trebuie să ne-o punem aici, sună astfel: *de ce se* comportă, de fapt, oamenii aşa cum se comportă; de ce fac ei tot ceea ce, în ansamblul său, creează acea impunătoare impresie de absolută unitate a societății care sprijină absolut toate acțiunile guvernului ei? Cred că pentru orice observator fără idei preconcepute răspunsul este evident: elementul care-i mână pe oameni spre acest comportament este *teama.*

De teamă să nu-şi piardă postul predă profesorul la şcoală lucruri în care nu crede; de teamă pentru viitorul său, elevul le repetă după el; de teamă că nu va putea să-şi continue studiile intră tânărul în Uniunea tineretului şi face acolo tot ce i se cere; de teamă că fiul sau fiica sa nu va beneficia de numărul suficient de puncte la examenul de admitere în facultate, potrivit monstruosului sistem de punctaj politic, tatăl acceptă tot felul de funcții, făcând „de bună voie” tot ce se impune. De teama unor eventuale consecințe neplăcute, oamenii participă la alegeri, îi aleg pe candidații propuşi, prefăcându-se a socoti acest ritual drept alegeri adevărate; de teamă pentru existența lor, pentru porția şi cariera lor se duc la şedințe, aprobă acolo tot ce li se cere, sau tac; de teamă îşi fac tot felul de autocritici înjositoare, se căiesc şi completează fals o mulțime de formulare umilitoare; de teamă să nu fie denunțați, nu-şi exprimă în public şi, adeseori, nici în intimitate, adevăratele lor păreri şi convingeri. De teama unor posibile nedreptăți existențiale, din strădania de a-şi îmbunătăți poziția şi de a fi pe placul organelor superioare, oamenii muncii îşi iau, în majoritatea cazurilor, tot felul de angajamente; din aceleaşi

îndemnuri întemeiază, adeseori, chiar şi acele brigăzi de muncă socialistă, ştiind dinainte (foarte bine), că principala lor menire este aceea de a fi pomenite în rapoartele trimise sus. De teamă merg oamenii la diverse festivităţi, adunări şi manifestaţii oficiale. De teamă să nu li se pună piedici în activitatea viitoare, mulţi oameni de ştiinţă şi artă aderă la idei în care de fapt nu cred, scriu lucruri pe care nu le gândesc sau despre care ştiu că nu exprimă adevărul, intră în organizaţii oficiale, participă la lucrări despre a căror valoare au cea mai proastă părere, sau îşi ciuntesc şi îşi deformează singuri propria lor operă. În încercarea de a se salva, mulţi ajung chiar să-l denunţe pe alţii, declarând că aceştia au făcut ceea ce de fapt le-au făcut ei lor.

Fireşte, teama despre care vorbesc nu poate fi imaginată ca o teamă în acceptul curent al psihologiei, cu alte cuvinte ca o anumită stare emoţională concretă; de cele mai multe ori nu vedem în preajma noastră oameni tremurând ca plopii-tremurători, ci cetăţeni cât se poate de mulţumiţi, arborând o mină ce trădează siguranţă de sine. E vorba aici de o teamă mai profundă, aş spune, în sensul etic: adică, de participarea mai puţin conştientă la conştiinţa colectivă a existentei unei ameninţări permanente şi omniprezente; de grija pentru ceea ce este sau ar putea fi ameninţat; de obişnuirea treptată cu această ameninţare, aşa cum te obişnuieşti cu un component substanţial al vieţii naturile; de însuşirea tot mai vastă, mai firească şi mai îndemânatică a diferitelor forme de adaptare exterioară, ca unic procedeu productiv al autoapărării.

Desigur, teama nu e unicul material de construcţie al actualei structuri sociale.

Cu toate acestea rămâne materialul principal, de temelie, în absenţa căruia nu s-ar fi putut obţine niciodată acea unitate, acea disciplină şi unanimitate aparentă, pe care îşi sprijină documentele oficiale

afirmațiile lor cu privire la consolidarea situației în țara noastră.

Se naşte însă, fireasca întrebare: de ce le e teamă, de fapt, oamenilor? De procese? De tortură? De pierderea averii? De deportare? De execuții? Categoric, nu: aceste forme, cele mai brutale, de presiune socială asupra cetățeanului cel puțin în condițiile noastre au fost, din fericire, luate şi duse de apa istoriei. Presiunea de azi îmbracă forme mai alese, mai delicate, şi chiar dacă există şi acum procese politice (a căror manipulare de către putere e cunoscută oricui), ele nu mai reprezintă decât o amenințare marginală, în timp ce greutatea principală e transferată în domeniul *presiunii existențiale.* Ceea ce, bineînțeles, nu schimbă cu nimic esența lucrurilor: e binecunoscut faptul că niciodată nu contează atât valoarea absolută a amenințării, pe cât contează valoarea ei relativă; în perspectiva lumii în care trăieşte cu valorile ei ierarhice pe om îl interesează mai curând semnificația subiectivă a ceea ce pierde, decât ceea ce pierde obiectiv. Cu alte cuvinte: dacă, de pildă, omul de azi se teme că va fi pus în situația de a nu mai putea munci în specialitatea sa, această teamă poate fi la fel de cumplită, şi-l poate împinge la aceleaşi fapte, ca atunci când, în alte împrejurări istorice, era amenințat de confiscarea averii. Totodată, metoda presiunii existențiale este, într-un anume sens, mai universală: căci, practic, nu există în țara noastră cetățean care să nu poată fi lovit existențial (în sensul cel mai larg al cuvântului); fiecare cetățean are ce pierde şi, deci, pentru fiecare există un motiv de teamă. Sortimentul celor ce pot fi pierdute de om e foarte bogat: de la cele mai variate privilegii ale păturilor conducătoare şi ale tuturor avantajelor speciale decurgând din privilegiul puterii, de la posibilitatea activității liniştite, a avansării în funcție şi a câştigului legat de această avansare, de la posibilitatea de a munci în specialitatea ta, de a studia,

până la posibilitatea de a trăi măcar la acel grad de siguranță juridică limitata, de care beneficiază ceilalți cetățeni, fără a ajunge în categoria acelor pături pentru care nu sunt valabile nici mărar acele legi valabile pentru ceilalți, adică, printre victimele *apartheidului politic cehoslovac.* Da, oricine ar avea ceva de pierdut, până şi ultimul muncitor auxiliar poate fi transferat într-un loc de muncă mai dificil şi mai prost remunerat, şi el poate fi aspru pedepsit dacă la şedință sau la cârciumă îşi exprimă adevărata sa părere.

Desigur, acest sistem al presiunii existențiale, încercuind cu desăvârşire întreaga societate şi pe fiecare cetățean în parte, fie ca o amenințare cotidiană concretă, fie ca o posibilitate globală nelimitată, n-ar putea să funcționeze cu succes dacă n-ar avea în spate întocmai ca acele forme depăşite, mai brutale, ale presiunii sociale o forță care să-i asigure şi să-l garanteze universalitatea, complexitatea şi puterea: *omniprezenta şi atotputernica instituție a direcției securității statului.* Acest păianjen înspăimântător a întrețesut de la un capăt la altul întreaga societate cu pânza sa invizibilă, el este acel punct de fugă limită în care, până la urmă, se întretaie toate firele spaimei, acel ultim şi incontestabil document al zădărniciei şi lipsei de speranță. Şi chiar dacă de cele mai multe ori majoritatea oamenilor nu văd cu propriii lor ochi şi nu pot atinge această imensă pânză de păianjen, totuşi, până şi cel mai simplu cetățean ştie de existența ei, şi, de aceea, clipă de clipă şi oriunde s-ar afla, ține seama de ea şi se comportă în consecința: adică, în aşa fel, încât să reziste în lupta cu ochii şi urechile sale nevăzute. Şi ştie bine de ce trebuie să reziste: pentru ca acest păianjen să intervină în viața cetățeanului nu e nevoie ca el – cetățeanul – să cadă direct în mrejele lui; nu-i nevoie să fie nici măcar anchetat, interogat, acuzat, judecat sau condamnat. Superiorii lui sunt şi ei învăluiți de această pânză de păianjen, şi fiecare instanță care

decide de soarta lui colaborează sau este obligată să colaboreze într-un fel sau altul cu organele securității statului. Şi, astfel, însăşi împrejurarea că securitatea poate, de fapt, să intervină oricând în viața omului fără ca aceasta să i se poată împotrivi e de-ajuns ca viața lui să-şi piardă o parte din firescul şi autenticitatea el şi să devină un fel de prefăcătorie permanentă.

Dacă teama se află în spatele strădaniei de autoapărare a omului, de a-şi salva avutul, atunci, putem observa din ce în ce mai des că principala forță motrică a încercărilor sale agresive de a dobândi ceea ce n-a avut până acum, devin *egoismul şi carierismul.*

Se pare că, rareori, în ultima vreme, sistemul social a oferit atât de deschis şi fără oprelişti prilejul de a se afirma acelor oameni în stare să adere oricând la orice, în măsura în care acest lucru le aduce un folos material; acelor oameni fără principii şi fără şira spinării, care, în dorința de a dobândi puterea şi profitul personal, sunt dispuşi să facă orice; acelor oameni cu fire de lachei, cărora puțin le pasă de orice autoumilire, gata oricând să-şi jertfească semenii şi propria lor onoare pe altarul posibilității de a fi pe placul puterii, în asemenea circumstanțe nu e deloc întâmplător faptul că atâtea funcții publice şi ale puterii de stat sunt ocupate azi de carierişti, de oportunişti şi şarlatani notorii – de tot soiul de indivizi cu bube în cap. Ori, pur şi simplu, de nişte colaboraționişti tipici, adică de acei indivizi având deosebita capacitate de a se convinge mereu pe ei înşişi, încă o dată şi încă o dată, că trebuie să ocupe aceste locuri fiindcă, în felul acesta, salvează, chipurile, *ceva,* sau cel puțin împiedică *mai răul.* În asemenea circumstanțe, nu e întâmplător nici faptul că tocmai azi a atins gradul cel mai înalt – din câte ne amintim în ultimele decenii –, coruptibilitatea celor mai diferiți agenți publici, „bunăvoința” lor fățişă de a se lăsa mituiți oricând şi pentru orice, şi de a impune, cu prioritate şi neruşinare în deciziile lor, acele puncte de

vedere dictate de cele mai diferite interese personale.

Oameni, care cred sincer în tot ceea ce le spune propaganda oficială şi sprijină dezinteresaţi puterea, sunt, astăzi, mai puţini ca oricând. În schimb, ipocriţii sunt din ce în ce mai mulţi şi, de fapt, orice cetăţean e obligat, într-o anumită măsură, să fie ipocrit.

Această situaţie, deloc îmbucurătoare, îşi are, fireşte, cauzele sale logice: rareori, în ultimii ani, regimul s-a interesat atât de puţin de adevărata mentalitate a cetăţenilor aparent loiali şi de sinceritatea manifestărilor acestora – e suficient să remarcăm doar faptul că, în timpul acelor faimoase autocritici şi pocăinţi din cadrul şedinţelor, pe nimeni nu mai interesează dacă aceşti oameni fac acest lucru din sinceritate sau numai în propriul lor folos; se poate spune chiar, că se contează – la modul mai mult sau mai puţin mecanic – pe a doua posibilitate, fără a se vedea în asta ceva amoral; ba, mai mult, că tocmai avantajele personale pe care această alternativă le aduce în obţinerea unor asemenea declaraţii îndreptăţeşte, în primul rând, următoarea argumentaţie: pe pocăit nimeni nu încearcă să-l convingă că a greşit sau că s-a înşelat, ci, de cele mai multe ori, i se spune că dacă vrea să se salveze trebuie să se căiască – şansele ce i se oferă pe această cale fiindu-i prezentate într-o exagerată bogăţie de culori, în timp ce gustul de cocleală ce îi rămâne în gură după o asemenea pocăinţă e bagatelizat, fiind socotit a fi o pretinsă halucinaţie. Şi dacă, eventual, s-ar nimeri să apară vreo ciudăţenie de om care să facă asta, într-adevăr, cu inima curată, şi ar confirma, de pildă, acest lucru prin refuzul aprioric al recompensei ce i se cuvine, ar fi suspectat, cu cea mai mare probabilitate, de însuşi regimul politic.

Se mai poate spune la modul deschis că, într-un fel, toţi suntem mituiţi: dacă accept! într-o întreprindere cutare sau cutare funcţie (bineînţeles nu ca instrument în serviciul celorlalţi, ci în serviciul conducerii

întreprinderii), eşti răsplătit cu cutare şi cutare avantaje. Dacă intri în Uniunea tineretului, îţi câştigi dreptul şi mijloacele la cutare şi cutare formă de distracţie şi agrement. Dacă participi în calitate de creator la cutare şi cutare *acţiune* oficială, vei primi în dar posibilităţi de creaţie autentică. De gândit, gândeşte ce vrei; dacă aparent eşti de acord, nu pul bete în roate şi înăbuşi în tine interesul pentru propriul tău adevăr şi propria-ţi conştiinţă toate uşile îţi sunt larg deschise.

Dacă principiul fundamental al afirmării sociale este *principiul adaptării aparente*, atunci ce fel de însuşiri omeneşti pot fi mobilizate şi cam ce fel de oameni pot ajunge în prim plan?

Undeva, între apărarea împotriva lumii dirijate de frică şi cucerirea agresivă a lumii condusă de dorinţa profitului personal, se întinde o zonă ce n-ar trebui şi n-ar fi drept să fie trecută cu vederea, fiindcă şi ea cooperează, într-o însemnată măsură, la făurirea climatului moral al „societăţii unitare”. Această zonă este nepăsarea şi tot ce e legat de ea.

După recentele zguduiri istorice şi după ce au desluşit ce fel de regim s-a „stabilizat” în ţară, oamenii parcă şi-au pierdut încrederea în viitor, în posibilitatea îndreptării treburilor publice, în rostul luptei pentru dreptate şi adevăr. Se resemnează, renunţă la tot ceea ce depăşeşte cadrul grijilor curente de zi cu zi, legate de asigurarea existentei personale; caută cele mai variate procedee de evadare; cad pradă apatiei, dezinteresului faţă de valorile extrapersonale, dezinteresului fată de semenii săi, pasivităţii spirituale şi deprimării. Iar cel ce mai încearcă să se împotrivească, refuzând, de pildă, principiul prefăcătoriei ca soluţie de existenţă, fiindcă se îndoieşte de valoarea autorealizării plătite cu preţul autoînstrăinării, apare în ochii tot mai nepăsătorilor cetăţeni din jurul lui ca un om ciudat, nebun, ca un Don Quijote – şi, până la urmă e, în mod necesar, tratat cu o anumită doză de indignare şi nemulţumire, ca orice

om ce se comportă altfel decât ceilalţi şi de la care pândeşte primejdia că, prin comportarea sa, prezintă o oglindă critică a celor din preajma lui. Sau – altă posibilitate – o comunitate aparent nepăsătoare îl exclude pe un asemenea individ din rândurile ei, ori se fereşte de el, în funcție de cum i se cere, dar, în taină sau în intimitatea ci, îl simpatizează, spetind că simpatia ascunsă față de cineva care se comportă aşa cum ar trebui să se comporte ea, dar nu poate, dă satisfacție propriei sale conştiințe.

Această nepăsare e însă – în mod paradoxal – un factor social foarte activ: căci, oare, majoritatea celor ce se prezintă în fața urnelor, se duc la şedințe, se înscriu în organizații oficiale, nu fac asta mai curând din indiferentă decât de frică? Şi nu e oare sistemul de funcționare, aparent atât de perfect, al sprijinirii regimului doar o chestiune de rutină, de obişnuință, de automatism şi de comoditate, în spatele cărora nu se ascunde *de facto* nimic Altceva decât totala resemnare? Faptul de a participa la toate aceste ritualuri politice, în care nimeni nu crede, n-are, ce-i drept, niciun rost – cel mult le asigură participanților liniştea – dar ce rost ar avea să nu participe? în felul ăsta n-ar obține nimic, în schimb ar fi păgubiți de liniştea atât de mult dorită.

Cei mai mulți dintre oameni trăiesc, nu cu dragă inimă, într-un permanent conflict cu puterea socială şi asta, cu atât mai mult cu cât ştiu că un asemenea conflict nu se poate încheia altfel decât cu înfrângerea individului izolat. Şi-atunci de ce să nu facă omul ceea ce 1 se cere? Povestea asta nu-l costă nimic – şi, cu timpul, încetează chiar să mai reflecteze asupra ei, socotind că nici nu merită să-şi mai frământe creierul cu aşa ceva.

Lipsa de speranță duce la apatie, apatia la adaptare, adaptarea la actul rutinier (servind apoi ca document al activității politice de masă). Toate acestea la un loc alcătuiesc imaginea de epocă despre aşa-numitul

comportament normal – imagine, în esența ei, profund pesimistă.

Cu cât mai profundă este această renunțare a omului la posibilitatea publică de îndreptare a lucrurilor şi, în general, la toate acele valori şi țeluri *extrapersonale*, deci la posibilitatea de a acționa în direcția „în afară”, cu atât mai mult se îndreaptă energia lui într-acolo unde i se pun relativ cele mai mici obstacole: cu alte cuvinte în direcția „înăuntru”. Oamenii se gândesc mult mai mult la ei, la căminul lor, la familia lor, la casa lor, acolo îşi găsesc liniştea, acolo pot da uitării toate neroziile lumii, acolo îşi pot valorifica liber spiritul lor creativ. Adună acasă lucruri frumoase, îşi amenajează mai bine locuința, îşi fac viața mai plăcută, construiesc cabane, îngrijesc de maşinile lor, dau mai multă atenție mâncării, vestimentației, confortului casnic, pe scurt, se orientează în primul rând spre parametrii materiali ai existenței lor private.

Această orientare socială are, bineînțeles, consecințele sale economice favorabile: sub presiunea el se dezvoltă neglijata sferă a producției bunurilor de consum şi a serviciilor; influențează creşterea generală a standardului de viață al populației; reprezintă, din punctul de vedere al economiei naționale, o importantă sursă de energie dinamică, în stare să împlinească, măcar parțial, în domeniul dezvoltării avuției materiale a societății, acele sarcini pe care o economie de stat rigidă, birocratizată şi puțin productivă, cu greu ar putea să le stăpânească (e suficient, în această privință, să comparăm amploarea şi calitatea construcției de locuințe particulare cu cea a sectorului de stat).

Puterea socială salută şi sprijină această revărsare de energie în sfera „particulară”. Se pune însă întrebarea de ce?

Pentru consecințele pe care le are ca stimulent al dezvoltării economice? Desigur şi pentru asta. Da, întregul spirit al actualei propagande şi practici politice,

promovând – cu discreție, dar în mod sistematic – această orientare spre „înăuntru” la rangul de noțiunea cea mai legitimă a conținutului realizării omului în lume, trădează cu o prea vădită claritate motivul pentru care puterea socială salută cu atâta entuziasm această revărsare de energie: în primul rând pentru ceea ce reprezintă ea – la origine – din punct de vedere psihologic; cu alte cuvinte, ca pe o evadare din sfera „publică”. Presimțind corect că forțele astfel evacuate şi valorificate în direcția, „afară” ar trebui, în mod necesar, mai devreme sau mai târziu, să se întoarcă împotriva ei (respectiv împotriva formei sale care nu intenționează să cedeze), puterea socială *nu ezită să prezinte viața omului drept ceea ce, de facto, e doar un înlocuitor jalnic şi deplorabil al vieții*. În felul acesta, atenția societății – în interesul stăpânirii el „abile” – e îndepărtată în mod conştient de ea însăşi, cu alte cuvinte de interesul pentru treburile sociale: priponirea întregii atenții a omului de țăruşul intereselor sale pur consumatoare, are drept scop deposedarea sa de capacitatea perceperii accentuatei măsuri a siluirii sale spirituale, politice şi morale; reducerea sa la funcția de purtător unidimensional al idealurilor societății de consum timpurii, are drept scop transformarea lui într-un material docil al manipulării totale; primejdia că ar putea tânji după unele dintre nenumăratele şi imprevizibilele posibilități pe care le are ca om, urmează a fi înăbuşite în faşă prin claustrarea sa în orizontul deplorabil al posibilităților pe care le are în calitate de consumator în condițiile limitate ale pieții cu dirijare centralizată.

Toate acestea demonstrează cu prisosință faptul că puterea socială se comportă în această direcție la modul adecvat unor creaturi al căror unic țel nu este altul decât autoconservarea. În strădania lor de a merge pe calea minimei rezistențe ele nu se uită cu ce preț e plătită această strădanie: *cu agresiunea crudă împotriva*

integrității umane; *cu ciuntirea brutală a omului ca om.*

În acelaşi timp, puterea socială se legitimează, cu o perseverență de-a dreptul obsedantă, cu ideologia sa revoluționară – având în centrul el idealul eliberării multilaterale a omului! Unde a rămas însă, omul ce-şi dezvoltă armonios, autentic şi complex propria sa personalitate? Omul eliberat din captivitatea aparatelor înstrăinării sociale, a mistificatei ierarhii a valorilor vieții, a libertăților formalizante, a dictaturii averii şi a puterii fetişizante a banului? Omul ce se bucură din plin de justiția socială şi judecătorească, omul contribuind în mod creator la întărirea puterii economice şi politice, omul înălțat în demnitatea sa umană şi redat propriei sale personalități? În locul deciziei comune în treburile economice şi a liberei dezvoltări spirituale, i se oferă, până la urmă, posibilitatea de a decide singur asupra tipului de frigider sau al maşinii de spălat pe care intenționează să şi le cumpere.

Cu alte cuvinte: în prim plan falnica fațadă a marilor idealuri umaniste – şi, în spatele el, modesta căsuță familială a micului burghez socialist! Într-o parte lozincile bombastice despre dezvoltarea fără precedent a tuturor libertăților şi a abundentei structurale a vieții, fireşte, tot fără precedent – de cealaltă parte cenuşiul şi pustietatea vieții redusă la *agonisire!*

Undeva, în vârful ierarhiei presiunilor manipulatoare, ce fac din om un component nătâng şi obedient al turmei de consum, se află – aşa cum am mai arătat – o forță ascunsă şi atotputernică: Direcția securității statului. Nu e, probabil, întâmplător faptul că tocmai cu ea poate fi ilustrată la modul cel mai expresiv prăpastia existentă între fațada ideologică şi realitatea cotidiană; oricine a avut trista ocazie de a cunoaşte pe propria-i piele „penelul de lucru” al acestei instituții, nu poate să nu-şi dea seama de ridicolul semnificației acestei instituții, aşa cum ne-o explică, simulat, oficialitatea: putem să credem că acele mâzgăleli slinoase ale miilor

de denunțători mărunți, de turnători profesioniști, de mici burghezi complexați, vicleni, invidioși și răuvoitori, acel ghemotoc, urât mirositor, de trădări, alibiuri, înșelătorii, clevetiri și intrigi reprezintă scriitura unui muncitor ce păzește puterea poporului și cuceririle ci revoluționare, ferind-o de uneltirile dușmanilor acestora? În definitiv, cel mai mare dușman al adevăratei puteri populare – muncitorești – firește, dacă lucrurile n-ar fi răsturnate cu dosul în sus, ar trebui să fie tocmai acel mic burghez socialist căruia nu-i e scârbă de nimic și e în stare de orice, lecuindu-și șchiopătânda conștiință de sine (umană), prin denunțarea concetățenilor săi, acel trepăduș ce poate fi dibuit, cu ușurință, în spatele practicii de zi cu zi a poliției secrete, ca adevărat mânuitor spiritual al „penelului său de lucru"! Cred că această contradicție, grotescă, dintre teorie și practică, cu greu ar putea fi explicată altfel decât ca o consecință firească a adevăratei meniri a politiei secrete de azi, care nu e aceea de a apăra dezvoltarea liberă a omului împotriva siluitorilor el ci, dimpotrivă, de a-l feri pe acești siluitori, de amenințarea care, pentru el, ar reprezenta-o orice încercare a omului de a se dezvolta cu adevărat în libertate.

Contradicția dintre doctrina revoluționară cu privire la omul nou și la noua morală, și concepea cu picioarele pe pământ, lipsită de fantezie, a vieții ca fericire consumatoare, trezește întrebarea: în definitiv, de ce se ține puterea socială cu atâta încrâncenare de ideologia sa? Răspunsul e cât se poate de limpede: pentru că ideologia – ca sistem de comunicare ritual – convenționalizat – îi asigură aparenta legitimității, a continuității și a consistenței, și-i servește ca mască prestigioasă pentru practicile sale pragmatice.

Totodată adevăratele interese, concrete, ale acestor practici, se infiltrează, bineînțeles, la tot pasul și în mod obligatoriu, în ideologia oficială: din măruntaiele nesfârșitului morman de fraze ideologice, cu care

puterea socială încearcă, neîncetat, influențarea omului, şi pe care acesta, de cele mai multe ori, aproape că nu le receptează din pricina absenței totale a valorii lor de comunicare ajunge în cele din urmă la el ca ecoul unicului glas cu adevărat concret şi plin de semnificație, ce sună ca un sfat realist: în politică, pe cât poți, nu te băga – las-o pe seama noastră, tu fă doar ceea ce-ți spunem noi, lasă-te păgubaş de orice filosofie inutilă, nu-ți vârî nasul acolo unde nu-ți fierbe oala, ține-ți gura, vezi-ți de treaba ta, îngrijeşte-te de tine şi vei fi fericit…

Omul se ține de acest sfat: nevoia de a se îngriji de propria-i existență e, la urma urmei, singurul lucru asupra căruia se poate înțelege, fără prea mari dificultăți, cu guvernul său. Şi-atunci, de ce să nu profite de el? mai ales atunci când, oricum, nu se poate face altceva?

La ce duce, prin consecințele ei, această situație, ale cărei trăsături fundamentale am încercat să le surprind aici? Cu alte cuvinte: ce face cu oamenii – şi din oameni – un regim întemeiat pe teamă şi apatie, un regim care-l goneşte pe om în bârlogul simplei existențe materiale, oferindu-i ca principiu de căpetenie a comunicării sale cu societatea ipocrizia? În ce stare e adusă societatea de o politică al cărei unic țel e ordinea aparentă şi obediența generală fără să-i pese, câtuşi de puțin, de mijloacele şi de prețul cu care e plătit acest lucru.

Probabil, nu e nevoie de prea multă imaginație ca omul să-şi dea seama că o asemenea situație nu poate conduce la nimic altceva decât la coroziunea treptată a tuturor normelor morale, la surparea tuturor regulilor bunei-cuviințe şi la subminarea pe scară largă a încrederii în semnificația unor valori morale, cum sunt adevărul, principialitatea, sinceritatea, demnitatea şi onoarea – spre nimic altceva decât spre degradarea existenței umane la nivelul vegetării biologice, cu alte cuvinte spre acele „adâncuri” ale demoralizării ce rezultă

din pierderea speranței şi din criza sentimentelor privind rostul şi semnificația vieții. Spre nimic altceva decât spre o nouă evocare a acelui tragic aspect al poziției generale a omului în civilizația tehnică modernă, legată de pierderea noțiunii orizontului absolut şi pe care aş denumi-o *criza identității umane:* poate, oare, să frâneze demolarea identificării cu sine a omului, un sistem care-i cere acestuia, cu o insistență atât de dură, să fie altul decât e?

A fost obținută ordinea, cu prețul mortificării spiritului, al insensibilizării inimii, al pustiirii vieții.

A fost obținută consolidarea aparentă. Cu prețul *crizei, spirituale şi morale a societății.*

Partea cea mai gravă însă e că această criză se adânceşte: e suficient să ne ridicăm un pic doar peste perspectiva limitată a cotidianului, ca să ne dăm seama, cu groază, cât de repede părăsim cu toții pozițiile de pe care ieri încă refuzam să ne retragem: un lucru socotit ieri de conştiința socială a fi o necuviință, astăzi e cauzat în mod curent, ca mâine să fie acceptat ca un lucru firesc, iar poimâine chiar ca o pildă a bunei-cuviințe. Ceva despre care ieri încă declaram că nu va intra niciodată în obişnuința noastră, ori, pur şi simplu, îl consideram imposibil, azi îl acceptăm, fără surprindere, ca pe o realitate. Şi, dimpotrivă, ceva ce nu demult ni se păruse o realitate firească, azi îl înțelegem ca pe un lucru excepțional şi, curând – cine ştie – s-ar putea să-l considerăm un ideal inaccesibil.

Metamorfozarea criteriilor „firescului” şi „normalului”, şi mutațiile în simțirea morală, survenite în societatea noastră în decursul ultimilor ani, sunt mai mari decât s-ar părea la prima vedere. Mână în mână cu creşterea abrutizării se abrutizează, în mod firesc, şi capacitatea de a sesiza această abrutizare.

Boala pare a trece din frunze şi roade în trunchiuri şi rădăcini. Cele mai îndreptățite motive de temeri rezidă deci în perspectivele pe care le oferă actuala stare de

lucruri.

O societate se dezvoltă lăuntric: se îmbogăţeşte şi se cultivă, înainte de toate, prin aceea că devine conştientă de sine tot mai profund, mai cuprinzător şi mai diferenţiat.

Instrumentul de bază al făuririi acestei *conştiinţe de sine a societăţii* este *cultura ei.* Cultura ca domeniu concret al activităţii umane, influenţând – chiar dacă adeseori foarte mijlocit – starea generală a spiritului şi lăsându-se ea însăşi la rândul ei influenţată neîncetat de această stare.

Acolo unde, prin totala stăpânire a societăţii, e total înăbuşită dezvoltarea ei lăuntrica, diferenţiată, apare ca o legitate primordială înăbuşirea culturii: şi nu numai la „modul mecanic", ca un lucru care, prin întreaga sa esenţă ontologică, constituie o antiteză a „spiritului" oricărei manipulări sociale, ci, întrucâtva, „la modul programatic": de teama justificată că tocmai prin cultură – ca instrument al făuririi conştiinţei de sine – societatea îşi dă seama, în primul rând, şi de măsura siluirii sale. Prin cultură societatea îşi aprofundează libertatea şi descoperă adevărul – şi atunci ce interes poate avea faţă de cultură o putere socială a cărei esenţă e tocmai înăbuşirea acestor valori? O asemenea putere recunoaşte, totuşi, un singur „adevăr": acela care-l trebuie la momentul respectiv. Şi o singură „libertate": aceea de a exprima acest „adevăr".

Lumea unui astfel de „adevăr" care nu se hrăneşte din climatul dialectic al cunoaşterii reale, ci numai din climatul intereselor stricte ale puterii, e o lume a sterilităţii gândirii, a dogmelor rigide, a doctrinei aspre şi statice şi a pragmatismului bunului plac, ca o consecinţă firească a acestuia,

E o lume a interdicţiilor, a îngrădirilor, a suprimărilor, a decretelor şi dispoziţiilor arbitrare. O lume în care prin politică culturală se înţelege, în primul rând, activitatea poliţiei culturale.

S-au spus şi s-au scris, până acum, multe despre ciudatul grad de devastare a culturii noastre contemporane; despre sutele de scriitori şi cărți interzise şi despre zecile de publicații suprimate; despre pustiirea tuturor posibilităților editoriale şi repertoriale, şi despre tăierea tuturor căilor de comunicare cu starea de spirit generală; despre stârpirea sălilor de expoziții, despre bizara paletă a persecuțiilor şi discriminărilor practicate în această sferă; despre spulberarea tuturor organizațiilor artistice şi a multor institute ştiințifice; despre înlocuirea lor cu un fel de a trape administrate de un pâlc de sectarişti agresivi, carierişti notorii, laşi incorigibili şi ambițioşi incapabili, care, în vacuumul general, au profitat de marea lor ocazie de a pune mâna pe putere în domeniile respective. Nu voi înfățişa din nou toate aceste fapte, voi încerca, mai curând, să reflectez asupra câtorva aspecte ale acestei stări, legate de tema prezentei scrisori.

În primul rând: oricât de gravă ar fi situația de azi, nu înseamnă totuşi că n-ar exista în țara noastră niciun fenomen cultural. Teatrele joacă, televiziunea emite zilnic, şi apar şi cărți. Ansamblul acestei culturi legale şi publice are însă o caracteristică fundamentală: *superficializarea* ei generală provocată de larga înstrăinare a esenței sale celei mai autentice, sub forma totalei *sale castrări, tocmai ca instrument al autoconştientizării umane şi, implicit*; *al celei sociale.* Iar în măsura în care mai apare şi azi o valoare suverană incontestabilă, ca de pildă – pentru a rămâne în sfera artei – o excelentă performanță actoricească, aceasta apare mai curând ca un lucru tolerat datorită numai subtilității şi sublimității sale, şi, deci, din punctul de vedere al inofensivităţi relative a forței sale de acțiune în domeniul *autoconştientizării sociale*. Dar şi aici – de îndată ce această forță de acțiune se face simțită mai expresiv – puterea socială începe să se împotrivească instinctiv (sunt cunoscute cazurile în care un actor bun

a fost interzis, în esență, numai pentru faptul de a fi fost prea bun).

Dar nu despre acest lucru e vorba în această ordine de idei. Pe mine mă interesează felul în care se manifestă această superficializare în domeniile ce dispun de mijloace pentru o mult mai directă denumire a experienței omenești, îndeplinind, deci, o funcție mult mai evidentă în sfera autoconştientizării sociale.

Dau un exemplu: să zicem că se publică – şi, din când în când, se şi întâmplă acest lucru – o operă literară, eventual o piesă de teatru, căreia nu i se poate contesta iscusința, fantezia, sugestivitatea, inventivitatea, spiritualitatea. Indiferent cum ar fi o asemenea operă, de un lucru putem fi siguri întotdeauna în privința ei şi, anume: că ea nu depăşeşte nici măcar cu un centimetru – fie datorită cenzurii sau autocenzurii, fie tipului de autor, autoamăgirii, resemnării sau calculabilității acestuia – cadrul fetişului convențional, banal şi, deci, în esență, a mincinoasei conştiințe sociale, ce emite şi receptează drept experiență autentică a lumii doar aparenta unei asemenea experiențe, alcătuită din îngrămădirea unor detalii de suprafață, şlefuite, tocite şi uzate, respectiv dintr-un sol de umbre moarte ale unei experiențe de multă vreme acceptată şi domesticită *de* şi *în* conştiința socială. Cu toate acestea sau, mai precis: tocmai de aceea o asemenea operă are întotdeauna darul să amuze, să captiveze, să înduioşeze şi, în multe privințe, să intereseze o serie întreagă de oameni – fără ca această operă să lumineze măcar cu o străfulgerare adevărata cunoaştere, în sensul dezvăluirii necunoscutului, a spusului nespusului sau a unei noi, originale, impresionante şi eficiente evidențe a unui lucru până acum neexprimat, ci doar presimțit. Pe scurt spus: imitând lumea reală, o asemenea operă nu face, în esență, nimic altceva decât să falsifice lumea reală. În ceea ce priveşte înfățişarea concretă a acestei superficializări, nu e deloc întâmplător faptul că, de cele

mai multe ori, ea este extrasă din butoiaşul aflat la noi, în chip tradiţional – datorită verificatei inofensivităţi a conţinutului său – în partea însorită a favorurilor puterii sociale, fie ea burgheză sau proletară: mă refer aici la *estetica banalităţii* încetăţenite în dimensiunile „blajinei" morale mic-burgheze; la filosofia sentimentală a omeniei bunei vecinătăţi; la jovialitatea de bucătărie; la provinciale concepte despre lume întemeiată pe credinţa în bunătatea şi blândeţea ci în ansamblu; mă refer la acea estetică a cărei coloană vertebrală o constituie cultul chibzuitei mediocrităţi, instalat pe solul mucegăitei automulţumiri naţionale, condus de principiul fărâmiţării, pulverizării şi muşamalizării, principiu ce culminează, în cele din urmă, cu optimismul înşelător al celei mai decăzute interpretări a sloganului „adevărul învinge!"

Opere literaturizând ideologia politică a puterii există azi, cum desigur ştiţi, nespus de puţine, iar din punct de vedere profesional ele sunt, în mod evident, sub orice nivel. Lucrurile nu stau aşa doar pentru simplul motiv că n-ar fi cine să le creeze, ci, de bună seamă, şi pentru faptul că, în esenţă – chiar dacă asta ar putea să pară paradoxal – ele nu sunt dorite în mod deosebit: din punctul de vedere al actualei şi reale concepţii de viaţă – adică de consum – dacă aceste opere ar exista, dacă ar fi scrise cu profesionalitate şi urmărite de cineva, ele ar îndrepta prea mult atenţia în direcţia „afară", ar zgândări prea mult vechile răni, ar provoca prea mult, prin caracterul lor politic general şi radical, o reacţie politică generală şi radicală şi, prin asta, ar tulbura prea mult apele care trebuie să rămână cât mai stătătoare şi mai liniştite. Adevăratelor interese ale puterii sociale de azi le convine disproporţionat mai mult ceea ce am denumit mai sus estetica banalităţii. Cu adevărul acest lucru eşuează mult mai discret, mai convenabil, mai credibil şi mai autentic, iar conştiinţa convenţională îl acceptă mult mai uşor, şi în felul ăsta el îşi poate

îndeplini mult mai bine misiunea pe care concepția vieții de consum o atribuie culturii: aceea de a nu tulbura spiritele cu adevărul, el de a le linişti cu minciuna.

Creația de acest gen, a fost, fireşte, întotdeauna majoritară. Până acum la noi au existat, cel puțin, nişte fisuri prin care a pătruns în public şi o creație despre care se poate spune că, într-un fel sau altul, mijloceşte o mai autentică autocunoaştere umană. Ce-i drept, această creație n-a avut şi nu are niciodată o viață uşoară – i se împotriveşte nu numai puterea socială, ci şi comoditatea şi inerția conştiinței convenționale – până acum însă ea s-a strecurat de flecare dată printr-un procedeu misterios, întortocheat şi rareori operativ, dar, în final, tot apuca de fiecare dată să ajungă din urmă omul şi societatea, îndeplinindu-şi astfel rolul de autoconştientizare socială a culturii.

De altfel, nu e vorba de nimic în plus. Şi, totuşi, acest lucru ml se pare a fi cel mai important. Căci tocmai acest lucru a reuşit actuala guvernare (şi se poate demonstra că asta s-a întâmplat pentru prima oară de la renaşterea noastră națională) aproape cu desăvârşire; atât de precis e astăzi sistemul guvernării birocratice, atât de perfectă este întocmită evidența tuturor fisurilor prin care ar putea să pătrundă în lume o operă mai accesibilă, atât de mare e teama de guvernanți şi teama de artă a acelui puc de oameni care au îngrămădit în buzunarele lor cheile de la toate uşile!…

Veți înțelege, desigur, că în această clipă nu mai vorbesc despre acele *indexuri*, cu sumedenia lor de pagini referitoare la creatorii total sau parțial interzişi, ci despre un index mult mai grav: despre indexul „in bianco” în care e trecut, *a priori* tot ce ar putea să scapere o idee mai personală, o cunoaştere mai pătrunzătoare, un grad mai înalt de sinceritate, o idee mai originală, o formă mai sugestivă – mă refer la preliminarul mandat de arestare împotriva a tot ce înseamnă libertate lăuntrică, şi, deci – în sensul cel mai

profund al cuvântului libertatea culturii. Mă refer la *mandatul de arestare împotriva culturii* emis de guvernul Domniei voastre.

Iar povestea asta evocă din nou întrebarea pe care, de fapt, o pun aici de la bun început: ce înseamnă în realitate toate astea? Spre ce duc toate astea? Şi, ca să zic aşa, ce lac toate astea din societatea noastră?

Voi recurge iar la un exemplu: precum se ştie, la noi a încetat de mult să mai apară cea mai mare parte dintre publicațiile culturale anterioare; dacă s-a întâmplat ca vreuna să reziste, e atât de manipulată, cu indicații atât de „prețioase”, încât nu are niciun rost a mai fi luată în considerație.

Ce s-a întâmplat prin asta?

La prima vedere, mai nimic: societatea continuă să funcționeze şi fără aceste publicații literare, teatrale, filosofice, istorice şi altele asemănătoare, al căror număr, ce-i drept, nici în perioada existenței lor n-a corespuns necesităților latente ale societății, dar care, totuşi, au existat şi au jucat un anume rol în societatea noastră. Aşadar, câtor oameni le mai lipsesc, de fapt, în ziua de azi, aceste publicații? Câtorva zeci de mii de abonați, cu alte cuvinte, unei părți infime a societății.

Cu toate acestea, e vorba aici de o pierdere infinit mai mare şi mai importantă, decât ar putea să pară din acest punct de vedere cantitativ. Adevărata amploare a acestei pierderi e, bineînțeles, din nou ascunsă şi cu greu ar putea fi surprinsă în temeiul unor date exacte.

Lichidarea forțată a unei astfel de publicații – să zicem de pildă a unei reviste teoretice axate pe problemele teatrului nu e doar o păgubire *concretă* a cititorilor el *concreți*, sau doar o intervenție dură împotriva culturii teatrale. E, în acelaşi timp – şi înainte de toate – lichidarea unui organ de autoconştientizare a societății şi ca atare, e, în mod necesar, şi un fel de intervenție, greu de descris cu exactitate, în întortocheata rețea a circuitului de înlocuire şi

transformare a substanțelor nutritive ce mențin în viață acel organism stratificat, care e societatea modernă; o lovitură dată dinamicii fireşti a proceselor ce se desfăşoară în acest organism; o încălcare a echilibratei armonii a diverselor sale funcții, corespunzătoare gradului atins de structuralitatea sa lăuntrică. Şi astfel, aşa cum o lipsă de lungă durată a unei vitamine reprezentând din punctul de vedere al cantității în ansamblul alimentației omeneşti un component neglijabil poate, în cele din urmă, să provoace îmbolnăvirea omului, tot aşa şi pierderea unei singure publicații poate pricinui, într-o perspectivă mai îndelungată, întregului organism social o pagubă disproporționat mai mare decât s-ar părea inițial. Şi ce se întâmplă atunci când nu e vorba doar de o singură publicație, ci, în esență, de toate?

Se poate, deci, uşor demonstra că – în lumea stratificată a societății culturale – adevărata semnificație a cunoaşterii, a gândirii şi a creației nu e niciodată consumată până la epuizare de semnificata pe care aceste valori o au pentru un cerc fizic de persoane, care, într-un prim plan – inițial „fizic” – au de-a face cu ele activ, sau pasiv. Acest număr de persoane e mai întotdeauna restrâns – desigur în ştiință mai mult decât în artă şi, totuşi, cunoaşterea la care mă refer poate să afecteze în cele din urmă – chiar dacă printr-o mijlocire repetată – întreaga societate, cam aşa cum ne afectează pe fiecare dintre noi, de-a dreptul „fizic”, politica mizând pe amenințarea atomică, fără ca majoritatea dintre noi să fi simțit speculațiile teoretico-fizicale care au dus la alcătuirea bombei atomice. Că aşa stau lucrurile şi în privința cunoaşterii umanistice, ne o dovedeşte însăşi istoria cu numeroasele sale exemple ale avântului cultural, politic şi moral fără precedent al întregii societăți al cărui miez originar, cristalizator sau catalizator, a fost actul autoconştientizării sociale, nu numai înfăptuit, ci şi simțit direct, nemijlocit („fizic”), de

un cerc de persoane foarte restrâns şi exclusivist. Actul acesta a putut să rămână şi mai târziu în afara perceperii directe a societăţii în ansamblul el şi, totuşi, el a constituit o premisă a cărei absenţă era de neconceput pentru avântul ei! Niciodată nu ştim când anume un foculeţ discret al cunoaşterii, aprins în cercul câtorva celule specializate oarecum în autoconştientizarea organismului, luminează, pe neaşteptate, drumul întregii societăţi, fără ca ea să afle vreodată cum de s-a văzut înaintând pe acest drum. Dar asta nu e nici pe departe totul: până şi acele nenumărate scăpărări ale cunoaşterii, care niciodată nu vor lumina calea societăţii în ansamblul ei, au o profundă semnificaţie socială, chiar dacă semnificaţia lor n-a constat în nimic altceva decât, pur şi simplu, în faptul *că au existat;* că au fost *în stare* să lumineze; că şi ele sunt, în consecinţă – chiar şi prin nuda lor enumerare – realizarea unui anumit cerc de potenţialităţi sociale, fie în sensul unor forţe creative, sau, pur şi simplu, a unor libertăţi, că şi de sunt coautorii şi garanţii unui *climat prielnic culturii.* climat indispensabil până şi apariţiei unor scăpări mai importante. Spaţiul autoconştientizării spirituale e, prin urmare, *indivizibil*, retezarea unui singur fir tulbură în mod necesar coeziunea întregii reţele – şi faptul în sine demonstrează cu prisosinţă acea deosebită conexiune a tuturor proceselor subtile ce se petrec în organismul societăţii asupra cărora m-am oprit, acea semnificaţie a autodepăşirii fiecăruia dintre ele şi, în consecinţă, a autodepăşirii spiritului distrugător al tulburării acestei semnificaţii.

Nu vreau să reduc întreaga problemă la acest unic aspect de permanentă şi relativă trivialitate. Şi totuşi: nu confirmă oare însăşi această influentă profund dăunătoare asupra stării generale spirituale şi morale a societăţii, pe care o are şi, mai cu seamă, o va mai avea – chiar dacă prin efectul el nemijlocit a cuprins fie şi un

număr relativ restrâns de capete – acel „mandat de arestare împotriva culturii”?

Dacă în rafturile librăriilor noastre n-a apărut în ultimii ani niciun roman ceh care să lărgească, în temeiul unor date verificabile, orizontul experienței lumii noastre, aparent acest lucru nu se va manifesta în niciun fel – cititorii nu vor ieşi să demonstreze în stradă şi, la urma urmei, de citit se mai găseşte întotdeauna câte ceva. Dar cine se va încumeta să aprecieze ce înseamnă, în realitate, acest fenomen pentru societatea cehă? Cine ştie cum se va manifesta acest gol în climatul moral şi spiritual al anilor ce vor veni? În ce măsură va slăbi el capacitatea noastră de „a ne şti”? Cât de adânc îl va marca o asemenea absență a autocunoaşterii culturale pe acei ce azi sau mâine vor începe să se recunoască pe ei înşişi? Ce cantitate de mistificări, sedimentate treptat în conştiința culturală publică, va trebui nimicită şi până unde va fi nevoie iar să ne întoarcem? Cine ştie, cine, când, de unde şi cum va mai fi în stare să găsească forța de a face să mai scapere scânteia care să aprindă un nou „foculeț” al adevărului – de vreme ce se risipeşte, cu atâta temeinicie, nu numai posibilitatea, ci şi *sentimentul posibilității* unei asemenea scăpărări?

Câteva romane de acest gen, care lipsesc în librării, există totuşi: ele circulă în manuscris. În această privință, deci, situația nu e încă atât de disperată: din toate cele relatate aici reiese limpede că un astfel de roman, chiar dacă ani în şir n-a fost cunoscut decât de cel mult douăzeci de persoane, îşi are, totuşi, importanța deosebită a existenței sale: însuşi faptul că o asemenea carte circulă, că, în general, a putut fi scrisă, că trăieşte, fie şi într-o zonă restrânsă a conştiinței culturale, înseamnă ceva. Cum se petrec însă lucrurile în acele sfere unde nu se poate munci decât în planul aşa numitelor structuri legale? Cum poate fi cunoscută amploarea reală a pagubelor pe care le a pricinuit şi le

va mai pricinui înăbuşirea interesantelor inițiative în teatru şi cinematografie, aceste domenii de inedită şi specifică importanță a incitării sociale? Şi ce poate să însemne, din punctul de vedere al perspectivei de lungă durată, vidul ce se naşte în sfera ştiințelor umanistice, a teoriei şi a eseisticii de specialitate a ştiințelor sociale? Cine se va încumeta să aprecieze consecințele întreruperii arbitrare şi violente a diferitelor procese de autoconştientizare pe plan ontologic, etic şi istoric, – sfere depinzând atât de mult de accesul la izvoare, de confruntările publice prealabile – şi, în general, consecințele stăvilirii brutale a oricărei circulații mai fireşti şi mai rezonabile a informațiilor, a ideilor, a cunoştințelor şi valorilor, şi a oricărei cristalizări publice a atitudinilor?

Aşadar, în totalitatea el, întrebarea sună aşa: *cât de grava şi de profundă va fi impotența morală şi spirituală de mâine a națiunii, spre care ne conduce castrarea de azi a culturii sale?*

Mi-e teamă că, la noi, dăunătoarele consecințe sociale vor supraviețui mulți ani intereselor politicii concrete care le-au generat. *Cu atât mai mare va fi însă vinovăția istorică a acelora care au sacrificat viitorul națiunii intereselor prezenței lor stăpânitoare.*

Dacă legea fundamentală a cosmosului este sporirea entropiei[1], legea fundamentală a vieții este, dimpotrivă, intensificarea structuralității şi lupta împotriva entropiei: viața se opune oricărei uniformități şi unități, perspectiva ei nefiind „nivelizarea”, ci diversificarea, neliniştea transcendenței, aventura noului, rezistența împotriva *statu-quo*-ului; dimensiunea organică a dezvoltării ei este misterul în permanentă actualizare.

Dimpotrivă, în esența puterii sociale, ale cărei aspirații se limitează doar la apărarea propriei sale imuabilități pe calea impunerii prin violență a unității şi consimțământului permanent, rezidă neîncrederea față de orice diversificare, unicitate şi transcendență,

aversiunea *organică* faţă de tot ce-i necunoscut, incomprehensibil şi tainic, orientarea *organică* spre uniformitate, nivelizare şi imobilitate; dragostea profundă fată de *status-quo.* Spiritul mecanic predomină în ea asupra spiritului vital. Ordinea spre care tinde nu constă în căutarea unor forme mereu superioare ale autoorganizării societății, echivalând cu sporirea structuralității acesteia, ci, dimpotrivă, spre coborârea către acea stare, „cea mai probabilă”, pe care o reprezintă entropia supremă. *Mergând în direcția entropiei,* o astfel de putere merge, de fapt, *împotriva drumului vieții.*

Precum bine ştim, şi în viața omului există o clipă când gradul structuralității sale începe să coboare subit, drumul lui îndreptându-se în direcția entropiei – cu alte cuvinte spre clipa în care se supune şi el legii generale a cosmosului, această clipă, e clipa morții.

Undeva, în înseşi temeliile puterii sociale care a pornit pe calea entropiei (şi ale cărei dorințe supreme ar fi asemuirea omului cu un calculator în care să introducă orice program, cu certitudinea că-l va îndeplini exemplar), e prezent *principiul morții.* Iar miasma morții răzbate până şi din acea imagine a „ordinii” pe care această putere o promovează şi în a cărei perspectivă orice manifestare de viață adevărată – o acțiune originală, o expresie personală, o idee unică, o inițiativă sau o dorință neprevăzută – constituie neapărat un semnal al „dezordinii”, al „haosului”, al „anarhiei”.

Întreaga politică practicată de o asemenea putere, ale cărei aspecte fundamentale am încercat să le înfățişez pe rând, e confirmată aici şi de *actualul nostru regim* – ideile de „linişte”, „ordine”, „consolidare” „normalizare”, „calmarea pasiunilor” etc. etc., care de la bun început au constituit axa programului său politic, au, în ultimă instanță, pentru el acelaşi conținut şi efect ucigător, pe care-l au pentru toate regimurile „entropice”.

Da, avem o ordine: o ordine birocratică de o

uniformitate cenuşie, care ucide unicitatea; o mecanicitate mecanică, sugerând irepetabilul; o imobilitate mucegăită, eliminând transcendența. O ordine fără viață.

Da, în țara noastră e linişte: dar nu e oare această linişte o linişte a morgii sau a mormântului?

Într-o societate care trăieşte cu adevărat, cum e firesc, se *întâmplă* mereu ceva – îmbinarea armonioasă a faptelor şi a evenimentelor prezente cu mişcările evidente şi cele ascunse creează în permanență noi situații unice, chemând la alte fapte şi determinând noi mişcări. Misterioasa polaritate vitală a constantului şi variabilului, a legicului şi întâmplătorului, a previzibilului şi imprevizibilului acționează *în timp* şi se dezvăluie prin *eveniment.* Cu cât mai structurată e viața socială, cu atât mai structurat e timpul social: se intensifică în el elementul unicității şi al irepetabilului. Asta, bineînțeles, întăreşte posibilitatea de a reflecta asupra timpului în cronologia sa, de a-l privi ca pe un curent ireversibil al unor situații nesubstituibile şi de a înțelege astfel mai bine, cu efect retroactiv, ce anume e legic în desfăşurarea evenimentului social. Deci, cu cât mai bogată e viața societății cu atât mai bine îşi dă ca seama de dimensiunea timpului social, de *dimensiunea desfăşurării istorice.*

Cu alte cuvinte, acolo unde există spațiu pentru evenimentul social, acolo se deschide şi spațiul pentru memoria socială. O societate care trăieşte are *istorie.*

Dar dacă în istorie elementul continuității şi al cauzalității e legat atât de organic de elementul irepetabilului şi al imprevizibilului, se naşte pe bună dreptate întrebarea *cum poate adevărata istorie* – acest nesecat izvor de „haos”, sursă permanentă de nelinişte şi palmă neruşinată pe obrazul ordinii – să existe într-o lume guvernată de un regim „entropic”?

Răspunsul e limpede: într-un asemenea regim ea nu

poate exista. Şi – cel puțin aparent – nu există; prin mistificarea vieții ca viață, într-un asemenea regim timpul social e oprit în loc şi, de aceea, istoria dispare cu desăvârşire din orizontul preocupărilor sale.

Şi la noi se pare că de la o anumită vreme n-am mai avea istorie: încet, dar sigur, pierdem noțiunea timpului – uităm ce şi cine a fost, ce-a fost înainte şi ce-a fost după, şi, în general, tot ce-a fost. Din desfăşurarea evenimentelor dispare unicitatea, deci şi continuitatea, totul se contopeşte într-o unică şi cenuşie imagine a mereu aceluiaşi circuit; şi spunem: „nu se întâmplă nimic". Ordinea ucigătoare a fost introdusă şi aici, desfăşurarea evenimentelor e perfect organizată, în consecință, perfect mortificată. Criza sentimentului cronologiei timpului la nivelul social duce în mod necesar la criza lui în viața intimă; pierzând fondul istoriei societății şi prin asta şi istoria poziției individului în această istorie, viața intimă coboară la nivelul preistoric, în care timpul e rezumat şi ritmat doar de evenimente cum sunt naşterea, căsătoria sau moartea.

Criza noțiunii timpului social a azvârlit, parcă, societatea undeva înapoi în vremurile preistorice, când omenirea, după îndelungatele milenii de conştiință a timpului social, n-a depăşit limitele stereotipului cosmico-meteorologic al repetabilității de la nesfârşit la nesfârşit al anotimpurilor şi al ritualurilor religioase legate de acestea.

Golul lăsat în urma ei de dimensiunea neliniştitoare a desfăşurării istorice, trebuie, de bună seamă, împlinit: astfel, dezordinea istoriei autentice e înlocuită cu ordinea *pseudoistoriei*, al cărei autor nu e însă viața societății, ci planificatorul oficial; în locul evenimentelor ni se oferă *pseudoevenimente;* trăim de la o aniversare la alta, de la o festivitate la alta, de la o paradă la alta, de la un congres unanim, la alegeri unanime şi de la alegeri unanime, la congrese unanime; de la ziua presei la ziua artileriei, şi viceversa. Nu-i deloc întâmplător faptul că

acest gen de substituire a istoriei ne permite să obținem – nu numai în trecut, ci şi în viitor! – o trecere în revistă totală a „evenimentului” social, prin simpla răsfoire a calendarului. Iar datorită notorietății invariabilului conținut al repetatelor ritualuri, informația astfel dobândită echivalează, în fapt, cu aceea pe care ne-ar oferi o trăirea autentică.

Deci, încă o dată: o ordine perfectă, obținută însă cu prețul reîntoarcerii în preistorie. şi, pe deasupra, cu o rezervă: în timp ce pentru străbunii noştri repetabilele ritualuri aveau, de fiecare dată, adânca lor semnificație existențială, pentru noi ele nu mai reprezintă decât o rutină gratuită; stăpânirea ce agață de ele pentru aparența mobilității istorice; cetățeanul participă la ele spre a evita neplăcerile.

Singura posibilitate a regimului „entropic” de a intensifica în sfera sa de activitate entropia generală constă în consolidarea propriului său centralism, în întărirea monoliticitățli sale, în înfăşurarea societății într-o cămaşă de forță tot mai universală şi mai impermeabilă, cu manipulare unidimensională. Numai că fiecare pas făcut în această direcție înseamnă, totodată, în mod necesar, *sporirea propriei sale entropii;* în încercarea de a imobiliza lumea, el se autoimobilizează şi îşi paralizează capacitatea de a se confrunta cu orice element nou, şi de a se împotrivi orientării fireşti a vieții. În felul acesta, regimul, „entropic” e condamnat, prin însăşi esența sa, să devină în ultimă instanță *victima cea mai vulnerabilă a propriului său principiu ucigător,* datorită fatalei lipse a oricărei intenții interioare care să-l silească să se confrunte cu el însuşi; dimpotrivă – în spiritul orientării ei ireprimabile împotriva entropiei – viața este capabilă să înfrunte violentarea ei cu atât mai multă inventivitate şi cu atât mai mult succes, cu cât mai repede se sleieşte şi se sclerozează puterea siluitoare.

Aşadar, mortificând viața, puterea socială se mortifică

pe ea însăşi, şi, prin asta, în cele din urmă, îşi pierde capacitatea de a mortifica viața.

Cu alte cuvinte: *viața poate fi multă vreme şi cu multă temeinicie siluită, aplatizată, mortificată, dar ea nu poate fi oprită pentru totdeauna*; pe tăcute, pe ascuns şi pe îndelete, ea merge, totuşi, înainte; de o mie de ori înstrăinată ei înseşi, ea se întoarce în cele din urmă, într-un fel sau altul, la ea însăşi: oricât de siluită ar fi, ca supraviețuieşte întotdeauna puterii siluitoare. Şi altfel nici nu poate fi tocmai datorită profundului caracter de compromis al oricărei puteri „entropice", care oprimă şi poate oprima viața numai atunci când o viața există şi care, în ultimă instanță, depinde şi ea de viața, fără însă ca existența ei materială să depindă de viață. Singura forță în stare, într-adevăr, să distrugă viața pe planeta noastră este aceea care nu cunoaşte compromisul; adică vigoarea cosmică globală a celei de a doua legi a termodinamicii.

Dacă viața nu poate fi distrusă pentru totdeauna, e de la sine înțeles că nici istoria nu poate fi oprită cu desăvârşire; sub acoperişul apăsător al imobilității şi al pseudoevenimentului, se strecoară firul tainicului ei izvor care, încet şi cu discreție, macină acest acoperământ. Povestea poate să dureze mult, dar într-o bună zi inevitabilul trebuie să se producă: acoperământul nu mai e în stare să reziste şi începe să plesnească.

Acesta e momentul când începe iar să se întâmple ceva vizibil; ceva ce n-a fost planificat în calendarul oficial al „desfăşurării evenimentelor"; ceva ce ne determină pe neaşteptate să nu mai avem sentimentul că e totuna ce se întâmplă şi când anume se întâmplă. Ceva într-adevăr istoric, în sensul că *istoria* îşi revendică din nou dreptul la cuvânt.

Dar cum poate istoria – în condițiile noastre concrete – „să ceară cuvântul?" Şi ce înseamnă, de fapt, în mod concret, o asemenea perspectivă?

Nu sunt nici istoric, nici profet, dar cu un oarecare simț al observației – în ceea ce priveşte structura unor astfel de momente – ne dăm seama că omul nu poate, totuşi, să evadeze...

Acolo unde există – măcar într-o anumită măsură – întrecerea deschisă pentru putere, ca unică şi autentică garanție a controlului asupra puterii (în consecință şi asupra oricărei libertăți a cuvântului), puterea socială, fie că vrea, fie că nu vrea, e obligată să trăiască într-un permanent şi deschis dialog cu viața societății; e datoare să soluționeze, necontenit, cele mai diferite probleme pe care viața i le pune în față, Acolo unde întrecerea deschisă pentru putere nu există (şi unde, în mod legic, mai devreme sau mai târziu e suprimată şi libertatea cuvântului) – acesta fiind cazul fiecărui regim „entropic" – acolo puterea socială nu se adaptează condițiilor vieții, ci, dimpotrivă, se străduieşte să adapteze viața cerințelor ci, ceea ce practic înseamnă că în loc să soluționeze, în mod deschis şi fără întrerupere, adevăratele contradicții, revendicări şi probleme ale vieții, pur şi simplu le muşamalizează.

Aceste contradicții şi revendicări există însă înghesuite sub un capac unde se înmulțesc, pentru ca la un moment dat, când capacul nu mai poate rezista presiunii lor, ele să răbufnească la suprafață. Acesta e momentul când acoperământul (învelişul) imobilității plesneşte şi în arenă reintră *istoria.*

Ce se întâmplă după aceea?

Puterea socială mai dispune, ce-i drept, de suficientă forță pentru a face imposibil dialogul şi a împiedica întrecerea deschisă pentru putere – şi, totuşi, ea nu mai are destulă forță spre a se împotrivi total acestei presiuni. Şi astfel viața pătrunde măcar acolo unde poate răzbi: în culoarele ascunse ale puterii, unde impune un *dialog ascuns* şi, în cele din urmă, o *întrecere ascunsă pentru putere.* Fireşte, puterea socială e nepregătită – orice dialog mai important cu viața e în

afara orizontului competenței sale – şi, astfel, cade pradă panicii: în cabinetele ei viața seamănă haosul sub forma conflictelor personale, a intrigilor şi a învinuirilor reciproce; ba, mai mult, el pătrunde, dacă se poate spune aşa, individual în fiecare dintre reprezentanții ei; masca mortuară a impersonalității, care le conferea activiştilor identificarea cu puterea monolită, cade pe neaşteptate şi din spatele ei ies la iveală oameni vii, de-a dreptul „umani” conciliind pentru putere şi luptând – unul împotriva celuilalt – pentru propria lor salvare. E cunoscutul moment al revoluțiilor de palat şi al puciurilor, al neaşteptatelor (şi greu înțeleselor din afară) schimbări a persoanelor în funcții şi a tezelor în discursuri; a momentului demascării comploturilor şi al centrelor conspirative reale sau fictive; al divulgării crimelor adevărate sau născocite; al excluderilor din diferitele organe, al înjuriilor şi denigrărilor reciproce şi, eventual, al arestărilor şi proceselor. Şi dacă până acum deținătorii puterii au folosit, fără excepție, acelaşi limbaj, aceleaşi fraze, vorbind despre aceleaşi țeluri şi despre îndeplinirea lor exemplară, deodată blocul acesta monolit al puterii se destramă, se descompune în indivizi *diferențiabili* între ei, care, deşi au păstrat limbajul comun anterior, îl practică acum în scopul învinuirilor reciproce, iar noi, surprinşi, îi auzim pe mulți dintre ei (adică pe cei care în întrecerea ascunsă pentru putere au pierdut), declarând că nu i-a interesat câtuşi de puțin proclamarea țelurilor pe care, de fapt, nu le-au îndeplinit, în timp ce pe alții (cei care au câştigat) îi auzim spunând că îi preocupă într-adevăr aceste țeluri, ei fiind singurii capabili să le îndeplinească fără greş.

Cu cât mai rațional a fost alcătuit, deci, acel calendar oficial ai pseudoevenimentelor, cu atât mai irațional e înfățişată de obicei forma intervenției spontane a adevăratei istorii; întreaga sa irepetabilitate, unitate şi imprevizibilitate, întregul el mister, tăgăduit de-a lungul

anilor, se năruie într-o clipită: şi dacă ani în şir n-am putut fi surprinşi niciodată de nimic din măruntul cotidian, acum ne e dat să trăim o singură mare surpriză – dar care merită s-o trăim; întreaga „dezorganizare” a istoriei, oprimată ani de-a rândul de o ordine artificială, ţâşnind acum, pe neaşteptate, ca din pământ.

Ca şi când n-am cunoaşte acest lucru. Ca şi când această poveste n-am fi avut prilejul s-o observăm de atâtea ori în partea noastră a lumii! O maşină lucrând în aparenţă atâţia ani fără greş, fără oscilări, fără complicaţii se destramă peste noapte şi echipa care lăsa impresia că va continua să guverneze, în forma ei neschimbată până la sfârşitul lumii, socotind că nu există forţă să se îndoiască de ea – în acest climat de participare unanimă la alegeri, şi unanimitate de voturi în alegeri – se descompune ca din senin. Iar noi, miraţi, constatăm cu uimire că, de fapt, totul a fost altfel decât ne-am închipuit.

Clipa în care un asemenea tornado se abate devastator peste lumea mucegăită a unei puteri cu structuri stabilizate, nu e, fireşte, nici pe departe, pentru noi, cei aflaţi în interiorul puterii, doar un subiect de distracţie. Deşi, indirect, ea ne priveşte, în cele din urmă, pe noi toţi: *căci nu e oare, acea presiune mută, de lungă durată a vieţii acelor nevoi, interese, contradicţii şi tensiuni ale întregii societăţi, în permanenţă reprimate şi totuşi ireprimabile, care provoacă mereu, încă o dată şi încă o dată, acele devastatoare zguduiri ale puterii?* Şi atunci, de ce să ne mire faptul că societatea se trezeşte de fiecare dată în asemenea clipe, că se cramponează de ele sau le percepe cu mai multă surescitare, lăsându-se influenţată de ele şi încercând să profite de prezenta lor?! Aceste zguduiri au darul, mai întotdeauna, să trezească nişte speranţe sau temeri; aproape întotdeauna ele deschid – în realitate sau aparent – un spaţiu larg pentru o nouă afirmare a

diferitelor forțe şi intenții ale vieții, accelerând, aproape întotdeauna, diferite mişcări în sânul societății.

Fireşte, toate astea cuprind în ele, aproape întotdeauna – tocmai datorită structurii profund anormale a unor asemenea procedee de confruntare cu viața, cum sunt aceste spontane zguduiri devastatoare ale puterii – şi o serie întreagă de riscuri mari şi imprevizibile.

Voi încerca să expun, mai pe larg, un asemenea tip de riscuri.

Dacă omul se supune zilnic, fără să crâcnească, unul superior incapabil, dacă zilnic, – abordând o mină gravă – participă la nişte ritualuri pe care în realitate le detestă şi le ridiculizează, dacă fără să ezite completează tot soiul de chestionare declarând contrariul adevăratei sale opinii şi e dispus să renunțe public la el însuşi, dacă simulează, fără dificultate, preferința sau chiar dragostea pentru un lucru față de care, în realitate, nutreşte un sentiment de indiferență sau chiar de dezgust – asta nu înseamnă, nici pe departe, că în el ar fi secat definitiv unul dintre sentimentele fundamentale ale omului: adică, sentimentul umilinței.

Dimpotrivă: chiar dacă nimeni nu pomeneşte acest lucru, oamenii simt, totuşi, foarte precis, cu ce e răscumpărată liniştea lor aparentă: *cu umilirea neîncetată a demnității lor umane.* Şi cu cât mai puțin se împotrivesc, nemijlocit, acestei umiliri – ajutați, fie de capacitatea proprie de a o expulza din conştiința lor, fie, pur şi simplu, de capacitatea de a-şi încleşta dinții – cu atât mai adânc se înscrie ea în memoria lor afectivă. Cel ce-i în stare să se opună nemijlocit umilirii sale e în stare s-o şi uite foarte curând; dimpotrivă, cel ce-i în stare s-o îndure multă vreme, în tăcere, e în stare s-o şi țină minte vreme îndelungată. Şi astfel, în realitate, *nimic nu rămâne uitat:* toată frica îndurată, toată prefăcătoria impusă, toate acele penibile şi nedemne bufonerii – eventual, dintre toate, cel mai mult

sentimentul laşităţii demonstrate – toate astea se depun şi se adună pe îndelete, undeva la fundul conştiinţei sociale, lucrând acolo încet şi într-o tainică tăcere.

Fireşte, nu e o situaţie deloc sănătoasă: buboaiele nu sunt operate la timp, încet-încet puroiază, puroiul nu poate ieşi din corp, infecţia se întinde cuprinzând întregul organism; simţământul firesc al omului nu se poate obiectiviza multă vreme şi îndelungata sa captivitate în simpla memorie afectivă se deformează, transformându-se treptat într-o convulsie nesănătoasă, în ceva otrăvitor – ca atunci când, printr-o ardere nedesăvârşită, ia naştere oxidul de carbon.

Şi-atunci de ce să ne mai mire faptul că în clipa în care învelişul plesneşte şi lava vieţii ţâşneşte afară, apar în ea – pe lângă strădaniile chibzuite de îndreptare a nedreptăţilor precedente, pe lângă dorinţa de adevăr şi de schimbare adecvate nevoilor vieţii – şi elemente de ură veninoasă, de furie răzbunătoare, însoţite parcă de o sete febrilă de satisfacţie imediată pentru toate umilinţele suferite? Caracterul pripit – adeseori necorespunzător situaţiei – al acestei dorinţe, rezultă, totodată, – într-o măsură considerabilă – şi din presimţirea neclară că, de fapt, această înflăcărare vine cu întârziere, într-o perioadă în care ea nu mai are niciun rost, întrucât şi-a pierdut actualitatea îndemnului şi, odată cu el, şi actualitatea riscului, într-un moment când, de fapt, ea nu mai e decât un înlocuitor al unui act care, în realitate, trebuia să se producă într-o cu totul altă perioadă.

Şi cum să ne mai mire faptul că reprezentanţii puterii sociale, deprinşi ani de-a rândul cu consimţământul absolut, cu sprijinul unanim, fără rezerve, şi cu unitatea absolută a prefăcătoriei generale, sunt, în asemenea clipe de răbufnire a simţămintelor reprimate, atât de şocaţi, încât simt în asta o ameninţare fără precedent la adresa existenţei lor şi, în această ameninţare – în calitatea lor de unici garanţi ai existenţei pe pământ –

văd o primejdie atât de amenințătoare la adresa întregii omeniri, încât nu ezită, întru propria lor salvare, să cheme în ajutor o armată străinii numărând un milion de soldați!

O astfel de explozie ne-a fost dat s-o trăim nu demult. Cei ce ani de-a rândul au înjosit şi au jignit ființa umană şi care apoi au fost atât de şocați când această ființă a încercat să se facă auzită, denumesc azi acea perioadă „perioada înflăcărării pasiunilor pătimaşe". Dar, de fapt, ce pasiuni pătimaşe s-au aprins atunci? Acei care ştiu cât de îndelungată şi de copleşitoare a fost umilința ce a precedat acestei explozii, şi înțeleg acel mecanism psihologico-social al reacției exposterioare la umilința îndelung suportată, ar trebui să fie mai curând înmărmuriți de forma relativ calmă, concret obiectivă şi chiar loială pe care a avut-o această „explozie". Cu toate acestea, precum bine se ştie am fost nevoiți să plătim un preț cumplit pentru această „clipă de adevăr".

Actuala putere socială se deosebeşte profund de aceea care a precedat recenta explozie. Nu numai pentru faptul că în timp ce precedenta a fost aşa-numitul „original", iar actuala doar imitația ei fasonată, incapabilă să reflecte măsura în care a fost demistificat, între timp, acel „original", dar, înainte de toate, pentru faptul că în timp ce precedenta se bizuia pe un *binterland* real şi deloc neglijabil, sub forma sprijinului credibil (chiar dacă treptat coborâtor) al unei părți a societății, şi pe o reală şi deloc neglijabilă sugestivitate (chiar dacă treptat evaporată) a perspectivelor sociale promise inițial, actuala se bizuie numai şi numai pe instinctul de conservare al minorității dominante şi pe frica majorității dominate.

În aceste circumstanțe cu greu pot fi imaginate toate posibilitățile previzibile ale desfăşurării unei noi eventuale „clipe a adevărului", adică modul în care o umilință atât de complexă şi atât de deschisă la scara întregii societăți, ar putea, cândva, să obțină satisfacția

dorită; şi, în general, nu se mai poate estima amploarea şi profunzimea tragicelor urmări pe care acea clipă ar putea şi, probabil, va trebui că le aducă, în cele din urmă, naţiunilor noastre.

În această ordine de idei e cazul să spunem că omul rămâne de-a dreptul perplex constatând *cât de mare e incapacitatea puterii ce se da drept cea mai ştiinţifica din câte au existat aici, de a pricepe legile elementare ale propriei sale funcţionări, şi de a trage învăţăminte din propria sa istorie.*

Desigur, nu mi-e teamă că, odată cu instalarea actualei conduceri, viaţa ar fi încetat să mai existe în Cehoslovacia şi mersul istoriei s-ar fi oprit definitiv şi iremediabil. Până acum, după fiecare eră au apărut în istorie alte situaţii şi alte ere, şi până acum noua situaţie sau noua eră – fie spre binele omului sau spre răul lui – a fost, întotdeauna, foarte departe de toate imaginile despre viitor pe care le-au avut organizatorii şi guvernanţii epocii precedente.

Teamă mi-e de altceva. Această scrisoare, în întregimea ei, se referă, de fapt, la ceea ce-mi stârneşte, în realitate, această teamă: *la urmările de durată şi de absurdă duritate pe care întreaga noastră siluire de azi le va avea pentru naţiunile noastre.* Mi-e teamă de preţul pe care va trebui să-l plătim cu toţii pentru această drastică reprimare a istoriei, pentru această cumplită şi inutilă izgonire a vieţii undeva în subteranul societăţii şi al sufletului omenesc, pentru aceea nouă şi forţată „amânare” a tuturor posibilităţilor – cât de cât fireşte – de a trăi ca societate. Şi, aşa cum reiese din cele scrise cu câteva clipe înainte, nu mă frământă atât preţul pe care-l plătim, neîntrerupt, cu moneda amărăciunii cotidiene, a siluirii sociale şi a umilinţei umane, şi nici acele impozite mari, pe care va trebui să le plătim sub forma unei îndelungate decăderi morale şi spirituale, pe cât mă frământă acel impozit, greu de estimat în momentul de faţă, pe care ar putea să ni-l stoarcă

tuturor, acea clipă în care viața şi istoria îşi vor revendica, din nou, dreptul la existență.

Responsabilitatea unui conducător politic pentru situația din țară e, de obicei, diferită şi, fireşte, niciodată absolută; nimeni nu guvernează de unul singur, şi, deci, o anume parte de răspundere o poartă şi cel din anturajul conducătorului politic; nicio țară nu trăieşte într-un vacuum, politica ei e influențată, deci, într-un fel sau altul, şi de politica altor țări; de bună seamă, de multe lucruri se fac vinovați, mai întotdeauna, şi guvernanții precedenți a căror politică a determinat situația în care ajunge țara; de multe ori se fac vinovați, până la urmă, şi cetățenii, fie individual, ca persoană în toate drepturile, care, prin deciziile sale de zi cu zi, e coautor al stării generale sau, toți la un loc, ca un întreg istorico-social definit şi limitat de condițiile în care se dezvoltă, dar care, la rând ui său, limitează, în sens regresiv, aceste condiții.

Fireşte, în ciuda acestor îngrădiri valabile şi în situația noastră actuală, răspunderea Dumneavoastră e totuşi foarte mare; sunteți coautor al deciziei asupra climatului în care ne e dat tuturor să trăim, *şi, ca atare, exercitați o influență directă şi asupra cuantumului final al amintitului impozit, pe care societatea noastră va avea să-l plătească pentru consolidarea ei de azi.*

În rânduiala cehilor şi slovacilor coexistă, paralel, – ca, de altfel, în orice națiune – cele mai diferite condiții: am avut, avem şi vom avea eroi, aşa cum am avut, avem şi vom avea denunțători şi trădători. Suntem în stare să dezvoltăm creativitatea şi fantezia noastră, să ne luăm, în afara oricăror aşteptări, avântul moral şi spiritual spre a trece la fapte, să luptăm pentru dreptatea noastră şi să ne sacrificăm pentru alții, dar, la fel de bine, suntem în stare să cădem pradă unei totale nepăsări, să nu ne intereseze nimic altceva decât burțile noastre şi să ne punem bețe în roate unii altora. Şi chiar dacă sufletele omeneşti nu sunt nişte halbe în care oricine

poate turna orice (această imagine arogantă despre popor apare adeseori în discursurile oficiale sub forma acelei fraze înfiorătoare că „nouă” – adică stăpânirii – „ne e dat să pritocim” cutare sau cutare idei, „în capetele oamenilor”), totuşi, într-o foarte mare măsură depinde de conducători, care anume dintre toate aceste dispoziții contradictorii, ce mocnesc în sânul societății, vor fi mobilizate, cărora dintre aceste potențialități li se va da prilejul să se afirme şi, dimpotrivă, care dintre ele vor fi reprimate.

Deocamdată e activizat şi dezvoltat, în mod sistematic, tot ce e mai rău în noi – egoismul, ipocrizia, fățărnicia, nepăsarea, laşitatea, frica, resemnarea, dorința personală de a te strecura, de a ieşi basma curată din toate, fără a ține seama de nefastele urmări obşteşti.

În acelaşi timp, prin politica sa, actuala conducere a statului are, la rândul ei, posibilitatea de a influența societatea aşa fel, încât să nu dea prilejul de afirmare mai răului, ci, în primul rând, binelui care sălăşluieşte în noi.

Deocamdată ați ales acea cale, pentru Dumneavoastră cea mai confortabilă, iar pentru societate cea mai periculoasă: cu alte cuvinte, calea aparenței, a superficialității, cu prețul decăderii lăuntrice, – calea intensificării entropiei, cu prețul mortificării vieții, *calea simplei ocrotiri a propriei puteri cu prețul adâncirii crizei morale şi spirituale a societății şi a umilirii sistematice a demnității umane*.

În acelaşi timp aveți posibilitatea, chiar şi în cadrul îngrădirilor dumneavoastră, de a face multe, măcar pentru îmbunătățirea relativă a situației existente: s-ar putea ca această cale să fie cea mai anevoioasă, cu mai puține satisfacții, ale cărei rezultate să nu se facă simțite imediat, ba, pe alocuri, să întâmpine chiar o anumită rezistență, dar care, din punctul de vedere al adevăratelor interese şi perspective ale societății

noastre, ar fi, categoric, calea cea mai rațională de urmat.

În calitate de cetățean al acestui stat, vă cer, prin prezenta, în mod deschis şi public, Dumneavoastră şi prin Dumneavoastră şi celorlalți reprezentanți ai regimului de azi, să acordați atenția cuvenită conexiunilor pe care am încercat să vi le înfățişez şi, în lumina lor, să cântăriți răspunderea Dumneavoastră istorică şi să acționați în acord cu ea.

8 aprilie 1975

VÁCLAV HAVEL

FOILETOANE

Toată familia cântă

Cândva suprarealiştii visau o lume în care tot omul va fi poet. Televiziunea cehoslovacă vine acum cu ideea că toţi putem fi cântăreţi. Rezultatul e, într-adevăr, suprarealist.

Dar, mai curând decât rezultatul, merită atenţie ideea în sine: aceasta e – am impresia – o manifestare *foarte tipică* a unui anumit procedeu *foarte tipic* al televiziunii de a prosti omul.

Televiziunea, o ştie fiecare, este, dintre toate genurile de distracţie şi suferinţă *în masă* pe care a inventat-o vreodată omul, de departe genul *cel mai răspândit.* Nu e de mirare: e, dintre toate, cel mai universal (e pretutindeni) şi dintre toate şi cel mai comod (nu îi cere omului alegerea programelor, obţinerea de bilete, aşteptarea tramvaiului în bătaia vântului, ba, nici măcar întoarcerea filelor; de fapt, nu-i cere nimic). Ca să nu mai vorbesc de o serie de alţi factori care influenţează caracterul de masă al televiziunii, ca, de pildă, faptul că în ziua de azi telespectatorul nu mai e nevoit sau nu mai poate să facă o mulţime de treburi de care înainte trebuia sau putea să se ocupe în timpul liber, cum ar fi spartul lemnelor, mulsul caprei sau alcătuirea unui paratrăsnet.

Dar televiziunea se remarcă, totodată – şi asta nu e mai puţin important – printr-o *intimitate* fără precedent; cu greu am găsi o altă petrecere a timpului *în masă,*

care să permită un asemenea grad de intimitate: precum ce ştie, televiziunea poate fi urmărită din fotoliu, chiar şi în chiloţi de sport; în timpul programelor omul poate să vorbească sau să tacă, să gătească sau să moţăie sau să râgâie.

Acest tipic procedeu al televiziunii de a prosti omul, procedeu despre care vreau să vorbesc aici, izvorăsc din anumite posibilităţi speciale, pe care i le oferă deopotrivă televiziunii tocmai această paradoxală combinaţie a caracterului ei de masă şi de intimitate – această *intimitate de masă* sau *caracter intim de masă.*

Voi încerca să mă explic.

Aţi observat desigur că intimitatea trăirii *televizioniste* trezeşte în oameni un fel de atitudine confidenţială, ba de-a dreptul familială faţa de tot ceea ce văd pe micul ecran; pe cel ce apar pe acest ecran, îl percepem, fără vina noastră, ca pe nişte membri fireşti ai ambientului familial; toleranţa lor nemărginită faţă de comoditatea noastră casnică stârneşte în noi iluzia că ne sunt, cu toţii, nişte vechi şi buni tovarăşi de petrecere: oamenii vorbesc despre Vašiček a lui Neckar, despre Walda Matuška sau despre Honziček a lu' Hamr, vorbesc despre ei de parcă i-ar cunoaşte de-o viaţă şi când îi întâlnesc pe stradă au tendinţa să-i tutuiască. Dar nu numai atât; chiar şi diferitele evenimente proiectate pe micul ecran – piese de teatru, întreceri, convorbiri şi altele asemănătoare – sunt percepute, întrucâtva, mult mai personal decât s-ar cuveni: în temeiul aşa-zisei cointeresări familiale, telespectatorii încep să creadă, în mod eronat, că pot să-şi spună cuvântul în toate, să dea sfaturi, că au dreptul să decidă în toate şi că părerea lor precumpăneşte, în mod firesc, peste cuvântul tovarăşului de petrecere; ca şi când împrejurarea că un cântăreţ e dispus să cânte pentru ei, chiar dacă-l ascultă descălţaţi, le-ar da dreptul să se pronunţe despre comportamentul lui de pe poziţia unui membru

al familiei.

Perversitatea acestei atitudini familiare față de tot ce este televiziune, indusă de intimitatea televiziunii, se manifestă însă în toată amploarea ei abia pe fundalul caracterului de masă al televiziunii: împrejurarea că toți aceşti Vašiček, Valdiček şi Honziček nu sunt numai tovarăşii lui intimi de petrecere, ci, *exact* în aceeaşi măsură, şi tovarăşii intimi ai vecinului, al şefului, al profesorului sau ai zarzavagiului din colț, că, *exact* în aceeaşi măsură, sunt de cele mai multe ori tovarăşii intimi ai tuturor din jurul lui, nu are, – de cele mai multe ori – spre mirarea noastră, darul să-l şocheze pe telespectator, ci, dimpotrivă, să-l înalțe: pur şi simplu, se umflă în pene cu mândria apartenenței sale de inițiat erudit la acea mare comunitate de colegi erudiți, iar faptul că-şi poate permite în fiecare zi şi oriunde – în atelier, în magazinele cu autoservire sau la frizer – să înnoade pe loc o discuție erudită despre trăirea sa, „intimă” din ziua precedentă, întăreşte parcă în el sentimentul fericit că nu se află acolo singur, părăsit şi slab, ci, dimpotrivă, se poate sprijini oricând pe puternica experiență colectivă a celor din preajma sa.

E limpede că de la acest stadiu de gândire nu mai e decât un mic pas până la convingerea că actorii şi cântăreții, prin intima lor prezență paralelă în toate căsniciile noastre, fac din acestea – ca un element de sudură familiarizant – o uriaşă căsnicie națională, şi, din noi toți, membri ai acestei *căsnicii de masă* a televiziunii, o unică frăție monstruoasă de tovarăşi de petreceri, puternic legată prin identica trăire vesperală şi prin identica atitudine familiară față de purtătorii ei.

Exact pe acest sentiment îndoielnic, provocat de caracterul intim de masă al televiziunii, contează, bineînțeles, numeroasele programe ale televiziunii; exact la acest sentiment fac ele apel; exact acestui sentiment se oferă, depreciindu-se; exact acest lucru produce şi desface *en-gros* în fel şi chip. Exact prin asta însă,

prostesc omul la modul complex: uniformizându-i şi unificându-i intimitatea, sentimentele şi trăirile, deposedându-l de individualitatea sa, înlocuindu-i conştiinţa valorii proprii (în sensul conştiinţei unicităţii sale, a adevărului în sine şi a adevărului propriilor sale posibilităţi), cu ideea pseudodemocratică a reprezentării noastre generale reciproce şi cu prosteasca iluzie că suntem, de fapt, cu toţii una şi aceeaşi familiuţă aşezată şi chibzuită – cu toţii suntem egali, avem aceleaşi drepturi, şi putem interveni în toate. Exact prin asta însă, televiziunea produce din noi un nou tip de animal: omul de turmă al televiziunii. Omul umflat în pene de mândria apartenenţei sale la turmă, şi orb la adevăratul său rol care sălăşluieşte în el.

Păstorii pot fi mulţumiţi: spiritul de turmă e totuşi fratele bun al manipulării şi nimic nu poate umbri mai bine realitatea inegalităţii din timpul zilei decât iluzia vesperală a egalităţii generale şi a apartenenţei la marea familie a telespectatorilor.

Dacă televiziunea pătrunde în bucătăria noastră cu respectuoasă subestimare faţă de atmosfera ei, atunci de ce să ne mire faptul că bucătăria noastră trebuie să pătrundă şi ea, din ce în ce mai des, în bucătăria televiziunii: inspirându-se din banalitatea vieţii noastre de turmă, televiziunea sprijină crearea acestei banalităţi – şi, creând-o, se inspiră, la rândul ei, tot mai frecvent din ea. Această structură circulatorie a *îndobitocirii televizioniste,* împreună cu filosofia mincinoasă a reprezentării noastre reciproce, trebuie, în mod logic, să culmineze, mai devreme sau mai târziu, cu necesitatea de a împinge pe micul ecran, odată cu bucătăria, şi propria noastră persoană.

Şi, într-adevăr, apariţia pe micul ecran a aşa-numiţilor spectatori de rând (adică a acelora care sunt manipulaţi cel mai mult şi îşi dau cel mai puţin seama de acest lucru) îşi are, în toată televiziunea mondială, bogata sa tradiţie; cele mai variate concursuri, apariţii

ale spectatorilor, discuțiile cu el, lectura scrisorilor acestora, etc., etc., pot fi văzute pretutindeni (în America am văzut o emisiune în care o anumită doamnă, de profesie casnică, a fost avansată pentru o clipă la rangul de Dumnezeu american *sui generis:* a spovedit alte femei casnice, oferindu-le – fireşte în cercul „intim" al familiei naționale a televiziunii – diferite sfaturi conjugale cu caracter intim).

Televiziunea noastră a dovedit acum, încă o dată, că nu rămâne cu nimic mai prejos în această privință: dacă în urmă cu câtăva vreme a înțeles că subiectele scenariilor de televiziune trebuie să fie scrise de înşişi spectatorii lor, acum a ajuns, în fine, şi la cunoaşterea că, în programele ei, telespectatorii pot să şi cânte. Şi de ce nu? Suntem doar cu toți tovarăşi de petrecere şi dacă Ivé Zidek poate să cânte la noi acasă, nu văd niciun motiv pentru care n-aş putea să cânt şi eu în casa lui Zidek!

Ce-i drept: prezentatorul Dvořak mai strică un pic lucrurile prin aceea că tratează familiuțele cântătoare (fals), aşa cum tratează copiii: adică, socotindu-i tâmpiți. Dar asta nu-l decât o defecțiune de detaliu. Principalul e că toată familia cântă!

Hradeček,
luni 25 august 1975

Alfréd Radok
(Necrolog)

Strădania sa perseverentă de a se înțelege cu el pe cale amiabilă şi de a nu le câştiga favoarea cu tot felul de manevre tactice aparente, era uneori de a dreptul înduioşătoare. De cele mai multe ori, fireşte, fără succes. Căci ei nu s-au împăcat niciodată cu existenta lui: ba, mai mult, unii aveau față de el un sentiment de repulsie şi de ură aproape fizică. Acel sentiment de ură înverşunată de care numai ei sunt în stare: oameni fără inimă, lipsiți de fantezie, de simțul umorului, de generozitate, de talent, oamenii vanitoşi, infatuați şi orgolioşi, oamenii cu ochi răi. L-au urât fiindcă – în mod surprinzător, un lucru l-au simțit cu o precizie neîndoielnică, şi, anume, că-i demască. Nu prin ceea ce spune, ci prin aceea ce reprezintă – cu alte cuvinte, era un artist capabil nu numai să perceapă mai tăios decât oricine altul grozăvia obtuzității omeneşti dar mai era înzestrat şi cu nişte însuşiri refuzate de soartă adversarilor săi: acelea de a vedea toate paradoxurile tragice şi deopotrivă groteşti ale vieții, de a se bucura de frumusețea ei şi de a-l dezvălui mizeria, de a simți a cincea dimensiune a lucrurilor – dimensiunea misterului.

Alfred Radok n-a fost un analist, un calculator sau constructor cu sânge rece. Mai curând se asemăna mediului: *ştia,* fără să ştie, *cum se face* că ştie. A fost un

regizor de o precizie incomensurabilă, cu o sensibilitate şi de o finețe neobişnuită, cu un remarcabil simț al autenticității magice a spațiului, a situațiilor, a atmosferei şi a gesturilor. Nu exista în el nicio umbră de snobism intelectual: dacă se inspira vreodată din artă, atunci o făcea numai din acea artă în care simțea un teren cu bogate posibilități pentru startul fanteziei sale; convențiile epocii şi ale modei nu-l interesau. A avut mulți imitatori, el însă n-a imitat pe nimeni. Punerile sale în scenă erau foarte variate, numitorul lor comun fiind doar acela că erau *raddkviene.* Metodele de lucru pe care le practica erau, totodată, foarte riscante: mai mult decât la alți regizori, rezultatul depindea la el de o înțelegere aparte şi adeseori aproape irațională cu colaboratorii săi. N-a fost un regizor dictator sau manipulator, ci, mai curând, un regizor „incendiator” – iar acolo unde n-avea ce să incendieze se trezea la strâmtoare. Să lucrezi cu el nu era uşor: nu orice actor se arăta dispus să iasă din stereotipul rutinei sale, că renunțe la toate suporturile experimentate spre a i se alătura lui Radok – acestui ghid enervant şi imprevizibil, pe drumul dramatic al căutării de sine. Repetițiile cu Radok erau încărcate de o electricitate nervoasă de înaltă tensiune, mulți actori se temeau de ele, dar puțini dintre ci ştiau ca în timpul lor cel mai mult se epuiza regizorul,

Nu e deloc întâmplător faptul că viața acestui bărbat, trăind cu o intensitate atât de profundă paradoxurile epocii şi ale existentei umane, era el însuşi împânzit de nişte tragice paradoxuri. Cel mai frapant dintre ele a fost, poate, duplicitatea poziției sale; pe de o parte se număra printre puținii regizori cărora teatrul ceh le datora atât de mult pentru atâtea noi şi cu adevărat stimulatoare impulsuri din care s-au inspirat generații întregi de regizori mai tineri şi care i-au ajutat pe atâți actori în renaşterea lor artistică, iar pe de alta parte nimănui nu l-a oferit acelaşi teatru ceh atât de puține

ocazii de a se bucura de rezultatele muncii sale, de a le dezvolta în linişte şi de a avea parte de aprecierea lor dreaptă. În destinul lui Radok era ceva din declinul hăituitului – un fel de Ahaşver: alungat, aproape de fiecare dată, de la munca lui tocmai atunci când aceasta începea să dea roade.

E suficient să amintim măcar câteva din peripețiile drumului său artistic: când, după eliberare, i s-a oferit prilejul să-şi investească toată experiența din timpul războiului într-un film despre lagărul de concentrare de la Terezin, a creat o operă modernă captivantă care deschidea noi orizonturi viziunii cinematografice, orizonturi asemănătoare cu acelea pe care, cu mulți ani mai târziu – într-o perioadă mai fericită – le-a extins cu succes o întreagă nouă generație de cineaşti cehi. În schimb, Radok a fost condamnat pentru acest film de critica oficială şi multă vreme după aceea a fost împiedicat să lucreze în domeniul cinematografiei.

Când în 1958 i s-a oferit ocazia să alcătuiască programul scenic pentru expoziția universală de la Bruxelles, a inventat lanterna magică – aceeaşi magică lanternă care a adus faima expoziției cehoslovace şi care, apoi – după optsprezece anii – reprezintă Cehoslovacia în întreaga lume, modificând *încă o dată şi încă odată* ideile originale ale inițiatorului lor, înfruptându-se *încă o dată şi încă o dată* din vechea ei glorie. Când însă, după întoarcerea de la Bruxelles, Radok a încercat să dezvolte procedeele, (folosite, inițial, numai pentru propagarea Cehoslovaciei), cu intenția de a le valorifica într-o creație artistică de sine stătătoare, el a fost izgonit din studioul Lanternei şi împroşcat cu noroi pentru eforturile sale.

De trei ori a fost regizor al Teatrului național praghez – şi tot de atâtea ori a fost nevoit să părăsească Naționalul în ciuda faptului că înscenările sale s-au numărat întotdeauna printre cele mai bune, iar unele dintre ele au pus la timpul lor bazele artistice şi

creatoare de stil ale celei mai importante şi mai expresive ere postbelice a Teatrului național – era Krejča.

Toată lumea a ştiut, de-a lungul anilor, că Radok s-a numărat printre cel mai mari regizori moderni ai teatrului ceh – şi, totuşi, tocmai el a fost veşnic aspru dojenit, veşnic silit s-o la de la capăt în altă parte, veşnic izgonit de undeva – şi asta în acele vremuri când cel ce au ştiut să beneficieze de impulsurile lui şi să le desfăşoare mai departe, se bucurau de acum de gloria şi recunoaşterea unanimă.

Radok nu era în stare să accepte atitudinile şi relațiile umane ca un observator pasiv: le trăia cu o intensitate profundă căpătând adeseori contururi de un dramatism exagerat aşa cum i le oferea optica sa nervoasă. Şi atunci de ce să ne mire faptul că toate aceste eterne şicanări le suporta de două ori mai greu decât le suportăm noi, cel mai puțin simțitori.

De fapt, acest om, de o adâncă nelinişte lăuntrică, n-a căutat toată viața decât un singur lucru: linişte pentru a munci. Când într-o noapte tancurile au inundat Praga şi în fața lui s-a deschis perspectiva de a fi nevoit să absolve încă o dată. şi, poate, sub o înfățişare mult mai gravă tot ceea ce absolvise înainte de atâtea ori, s-a decis să facă unicul pas, care, în situația lui, era cel autentic – pasul lui Ahaşver: adică, să-şi încerce norocul în altă parte. S-a dus acolo unde aştepta, în sfârşit, acea linişte ca să muncească, fiindcă simțise că a sosit timpul pentru o sumarizare mai coerentă a ceea ce descoperise el în viață, şi fiindcă ştia că patria lui nu-i mai oferea acest prilej, A plecat – şi totuşi a devenit victima ultimului tragic paradox al vieții sale: exact acei care-l persecutaseră toată viața, care-l înspăimântaseră atât de mult şi din pricina cărora s-a hotărât în cele din urmă să-şi părăsească patria – aceeaşi oameni de nimic, fățarnici, vanitoşi, cu ochi răi, acoperindu-şi lăuntrica lor deşertăciune cu sloganuri pseudorevoluționare,

filfizoni, intelectuali încrezuţi şi împăunaţi, compensându-şi mustrările de cuget („de feciori de familii bune”) cu decizii cenzoriale, stabilind ce e progresist şi ce-i trebuie poporului, aceşti despoţi mărunţi, înhăitaţi cu nişte la fel de mărunţi antisemiţi – tocmai aceştia i-au dat de urmă – găsindu-l pe Ahaşver chiar şi în îndepărtatul Göteborg, spre a mai apuca să-i amărască şi ultimii ani de viaţă.

Dar, de fapt, nici moartea lui n-a fost ferită de cumplite paradoxuri: acest emigrant ceh nu moare departe şi înstrăinat de ţara lui, aşa cum cer manualele de citire, ci, dimpotrivă, în clipa în care, după ani de zile, se reapropie de patria lui – nu numai geografic (a murit în noaptea de 22 spre 23 aprilie la Viena, unde ducea tratative pentru pregătirea unei puneri în scenă la Burgtheater), dar şi sufleteşte (urma să regizeze acolo o piesă contemporană cehă). Şi, pe deasupra, moare într-o perioadă stranie, când de bună seamă, compatrioţii lui nu vor putea să afle, nici măcar din scurtul anunţ mortuar, că le-a murit un artist al poporului, în adevăratul sens al cuvântului.

Radok n-a fost un om politic, iar ambiţia lui n-a fost aceea de a se confrunta cu epoca sa cu alte arme decât cu arma artei sale. Cu toate acestea nu există în istoria modernă cehă vreun reviriment politic mai important care să nu se fi înscris cu duritate în biografia Lui. Această biografie nu va constitui probabil o mândrie a istoriei culturii cehe şi, probabil, curând ea va fi dată uitării. Dar opera care a luat naştere pe proiecţia orizontală a acestei vieţi nu poate fi uitată. Când ne moare un prieten cu care ani în şir ne-am pus aceleaşi întrebări, am împărtăşit aceleaşi speranţe şi ne-am încurajat reciproc cu conştiinţa că suferim şi ne bucurăm pentru aceleaşi cauze, chiar dacă în acest timp ne despart şi zece cortine de fier, suntem păgubiţi de *ceva mai mult* decât de coprezenţa omenească a cuiva pe această lume: ni se prăbuşeşte, deodată, o parte

întreagă a lumii, mai precis a acestei lumi din care şi pentru care trăim de fapt, a lumii existenţei noastre reale, singura care – aşa cum ne închipuim – conferă muncii şi vieţii noastre un rost oarecare. Şi, în asemenea clipe, ne cuprinde, cu sporită putere, sentimentul propriei noastre inutilităţi: cu cine, pentru cine şi de ce trebuie, de fapt, să mai vrem ceva? Dacă el nu mai e, la ce bun să mai fim noi aici?

Golul pe care-l lasă în viaţa noastră o fiinţă apropiată, are un singur şi irepetabil contur. Putem să nu ne gândim la acest gol, dar niciodată nu vom izbuti să-l înlăturăm sau să-l împlinim.

Şi e bine să fie aşa: căci de fapt tocmai neputinţa de a-l împlini este în ultimă, instanţă, o altă formă a prezentei aceluia prin a cărui dispariţie a luat naştere acest gol.

Da: atâta timp cât cineva ne lipseşte, el se află, de fapt, alături de noi. Şi până atunci, nici noi nu trebuie să ne simţim întru totul inutili: căci mereu avem posibilitatea să ne cufundăm în ascultarea tăcerii prezente a absentei prietenului, să-i desluşim mesajul ascuns, şi să ne însuşim misiunea pe care o cuprinde acest mesaj.

26 aprilie 1976

Procesul

Nu se întâmplă asta adeseori, şi de obicei, se întâmplă atunci când puţini se aşteaptă: ceva se desprinde undeva şi un anumit eveniment – datorită unei îmbinări neprevăzute a premiselor sale lăuntrice şi, mai mult sau mai puţin a unor întâmplătoare împrejurări exterioare – acest eveniment depăşeşte deodată limitele funcţiei sale în contextul cotidianului obişnuit, sparge carapacea a ceea ce trebuie şi pare să fie, şi, brusc, îşi dezvăluie semnificaţia sa cea mai lăuntrică, şi, într-o anume privinţă, simbolică. Şi, deodată, ceva, iniţial deloc remarcabil, radiază cu o lumină neaşteptată epoca şi lumea în care trăim şi, în mod surprinzător, evocă problemele lor fundamentale.

Aparent nu s-a întâmplat nimic deosebit: înfăţişarea a avut loc la termenul stabilit, a durat atât cât a trebuit să dureze şi s-a încheiat aşa cum a trebuit să se încheie: cu condamnarea acuzaţilor. Şi, totuşi, ceea ce s-a întâmplat aici, sub privirile martorilor, a întrecut, atât de vizibil şi cu atâta insistenţă, firescul, încât acest lucru l-au simţit până şi cel ce aveau cele mai puţine motive să-şi îngăduie aşa ceva: această impresie, pur şi simplu, a plutit în aer din primele clipe, întărindu-se nestăvilit ceas de ceas. Şi, lucrul cel mai ciudat – nu se putea face nimic împotrivă: jocul, odată început, trebuia jucat până la capăt şi, în cele din urmă, să dea în vileag şi felul în care iniţiatorii lui s-au încurcat în plasa

propriului lor prestigiu: în loc să se încumete să curme întreaga poveste şi să-şi recunoască greşeala, au preferat să participe până la capăt la acest spectacol înjositor, făcându-se de ocară.

Actorii acestui spectacol s-au trezit cu acest prilej într-o situație paradoxală: cu cât mai „cinstit" îşi jucau rolul, cu atât mai evident scoteau la iveală importanța lor planificată, transformându-se, încet-încet, în coautorii unui spectacol cu totul diferit de cel pe care şi-l închipuiau că-l joacă, sau pe care voiau să-l joace.

Ce trebuia să fie, inițial, în acest proces procurorul? Fără îndoială purtătorul de cuvânt credibil şi apărătorul „intereselor" societății, omul care să demonstreze în mod convingător spiritul scandalos al creației acuzaților, vulgaritatea el, imoralitatea şi consecințele ei antisociale.

Ce a devenit însă acest bărbat? Simbolul unei puteri îngâmfate şi meschine, ce urmăreşte şi persecută ceea ce nu-i în stare să încorporeze în imaginea sa sterilă despre viață, tot ce-i insolit, riscant, original, neprefăcut şi incoruptibil, tot ce-i lipsit de viclenie şi prea exigent, prea deschis şi prea misterios, tot ce i prea aspru şi prea delicat pentru gustul ei greoi, de fapt, tot ce e altceva decât ca însăşi. Prin gura lui a vorbit aici o lume a manipulării spirituale, a oportunismului general, a istovirii afective, a banalității vieții şi a falsei pudori morale; pe scurt, o lume a „stăpânilor", a acelor stăpâni care, de când lumea, – fie că aveau pe buze fraze religioase, liberale, patriotice sau socialiste – au vrut să facă din artişti lacheii lor şi împotriva cărora artiştii, de când lumea, s-au revoltat sau, cel puțin, s-au străduit să 1 ridiculizeze. Acest bărbat îndârjit, lipsit de imaginație şi umor, a stat în acest timp învăluit în mantia pe care, în mod tradițional, „stăpâni" o îmbracă atunci când vor să se răfuiască la iuțeală cu vreun fenomen creativ de nestăvilit; în mantia indignării patetice împotriva decăderii morale şi a lipsei de respect

față de „valorile” tradiționale…

Ce-au vrut oare să fie Ivan Jirous și prietenii săi, aflați pe banca acuzaților? Categoric n-au vrut să devină, ca Dimitrov, eroi ce se transformă din acuzați în acuzatori, aruncând o zdrobitoare reflecție-mărturie asupra acestei lumi. Mă îndoiesc că au urmărit altfel decât acela de a convinge tribunalul de nevinovăția lor și de a-și apăra dreptul de a scrie și a cânta cântecele pe care le doresc. Ce trebuiau însă să fie potrivit autorului acestui scenariu? Niște turbulenți pletoși, respingători, acea „pleavă” a societății, cum îl consideră domnul director al televiziunii, și de care orice cetățean serios se distanțează cu dezgust.

Dar ce-au devenit el, în cele din urmă? O personificare, fără voia lor, a acelor forțe din lăuntrul omului care-l obligă pe acesta, întotdeauna, de a se regăsi încă o dată pe sine, de a se delimita în lume în felul său, de a nu se târgul cu inima Lui, de a nu-și înșela inima, de a spune lucrurilor pe adevăratul lor nume și de a pătrunde – așa cum a spus în fața completului de judecată Pavel Zajiček – în „planurile mai profunde ale ființei”, să pătrundă acolo pe cont propriu și pe propriul său risc, cu conștiința că se poate izbi, oricând, fie de rezistența „stăpânilor”, și a neînțelegerii obtuzilor – fie de propriile sale limite.

Ce-a vrut, în fine, să fie președinta completului de judecată? Am sentimentul că, inițial, a vrut să fie, pur și simplu, un judecător obiectiv, care cântărește fără idei preconcepute argumentele acuzării și ale apărării, depozițiile martorilor și ale acuzaților și care pronunță o sentință dreaptă.

Ce a făcut însă din ea acest proces? Un simbol tragic al unei justiții incapabile să-și apere poziția independentă și să pronunțe asemenea sentințe care să rezulte din conștiința umană, civică și juridică a judecătorilor, un simbol al unei justiții conștiente de manipularea ei de către putere, dar incapabilă s-o

înfrunte, acceptând, în cele din urmă, de bună voie, rolul amărât de funcționar slugarnic al „stăpânilor”.

Ce trebuia să fie de fapt acest proces în totalitatea lui? De bună seamă, nimic altceva decât una din obişnuitele verigi ale practicii justițiare cotidiene, deprinsă să schimbe destinele oamenilor, faptele şi fărădelegile în vrafuri de dosare, anexe, procese verbale şi paragrafe plictisitoare; de bonă seamă, nimic altceva decât o soluționare rutinieră a unuia dintre sutele de cazuri judiciare similare. Acest aspect exterior s-a menținut o vreme destul de îndelungată: formal a fost vorba, într-adevăr, doar de acele zeci şi sute de depoziții scrise, respectiv verbale, ocupându-se pe larg de asemenea probleme cum ar fi, de pildă: dacă la concertul *The Plastic People* de la Bojanovice sau de la Postupice uşile sălilor au fost sau nu închise.

Această fațadă a temeiniciei şi obiectivității judecătoreşti a început însă foarte curând să se autoînvinovățească, dovedind că nu e altceva decât o perdea de fum menită să acopere ceea ce reprezintă în realitate acest proces: o dispută tulburătoare cu privire la semnificația vieții omului; o evocare stăruitoare a dilemei: ce trebuie, de fapt, să-şi dorească omul în viață: să accepte, tăcând, lumea aşa cum i se oferă şi să se integreze în ea ca un obiect supus şi ascultător – sau, având forța necesară, să caute să devină un subiect liber al alegerii vitale; cu alte cuvinte dacă are, pur şi simplu, „înțelepciunea” de a se încadra – sau dacă are dreptul de a se împotrivi în numele spiritului propriu veridicității umane.

Multă vreme am meditat, fără succes, asupra ideii: cum aş putea să caracterizez, cel mai bine, trăirea acelei „desprinderi”.

A fost o poveste depresivă? Bineînțeles: putea, oare, să trezească alte simțăminte faptul că cea mai veridică impresie omenească au produs-o în sala de dezbateri cei aflați pe banca acuzaților, înconjurați de polițişti şi duşi

în lanțuri chiar şi la closet? Sau faptul că apărătorii şi-au prezentat excelentele şi epuizantele lor pledoarii, ca acuzații, la rândul lor, s-au apărat convingător şi procedura probatorie s-a prăbuşit încetul cu încetul, prefăcându-se în țăndări, într-o situație în care – aşa cum bănuiam cu toții, acuzații erau, oricum, condamnați cu anticipație? Un reflex depresiv a „conferit”, de altfel, întregului eveniment, însuşi faptul *desprinderii* lui: ce altă impresie putea, totuşi, să producă împrejurarea că această dispută privitoare la semnificația vieții omului se desfăşură aici, în fața completului de judecată al Tribunalului raional Praga-Vest, sau faptul că nimeni dintre cel prezenți nu putea face singurul lucru ce trebuia făcut, adică să strige: „Gata, încetați odată cu comedia asta – împrăştiați-vă!”

A fost o poveste înduioşătoare? Fireşte: cui nu i s-a pus un nod în gât, în asemenea clipe ca, de pildă, atunci când Karasek a şoptit cu vocea sugrumată de emoție că dacă Jirous va fi condamnat vrea şi el să-i împărtăşească soarta? Bineînțeles, din punct de vedere juridic e un nonsens, dar, în momentul respectiv, atitudinea aceasta era de o veridicitate atât de umană, încât într-o fracțiune de secundă i-a spus omului, despre esența lucrurilor, mai mult decât sutele de acte şi dosare oficiale.

Uneori, povestea a fost aproape încordată, neliniştitoare, ba chiar chinuitoare (mai ales în acele clipe în care omul ar fi preferat el însuşi să exclame ceva); şi, dimpotrivă, de cele mai multe ori povestea îl proiecta pe om în lumea unei crase absurdități…

Aceste relatări nu surprind însă întru totul întreaga trăire: pe un plan mai adânc, spre marea mea uimire, povestea n-a fost deloc deprimantă, ba, aş spune că în ciuda celor întâmplate, a cuprins şi ceva de-a dreptul înălțător, stârnit, probabil, de însăşi conştiința participării la această irepetabilă iluminare a lumii, dar, mai cu seamă, de acel gând tulburător că printre noi

mai există oameni care, pentru dreptatea lor, garantează existențial şi nu ezită să plătească atât de scump pentru imaginea proprie despre viață fin timp ce judecătorii lor nu sunt în stare să se sprijine decât pe garanția colectivă a colosale puteri sociale, preferind să trimită omul la închisoare fără o motivație solidă, în dorința lor de a nu risca o zgârietură, cât de mică, în cariera lor).

Undeva, în planul cel mai adânc al acestei trăiri am mai simțit un element, poate cel mai important dintre toate: un element *stimulator,* o provocare neintenționată, dar cu atât mai insistentă; un fel de apel al exemplului: multe din menajamentele şi prudențele pe care le cultiv, mi s-au părut, deodată, meschine, trezind în mine un fel de dezgust sporit față de orice viclenie, față de orice încercare de a te strecura, alunecând fără durere, din dilema vieții; deodată, am descoperit în mine mai multă încăpățânare într-o direcție, şi mai multă independenții în cealaltă; şi, deodată, mi s-a făcut silă de întreaga lume în care – aşa cum mi-am dat seama în clipa aceea – continuam să mai stau cu un picior, adică în lumea portițelor de scăpare.

Precum se vede, atunci când un eveniment se desprinde de el însuşi – în acel sens mai adânc la care mă gândesc acum – atunci, în mod inevitabil, se desprinde şi ceva în noi: o nouă perspectivă asupra lumii deschide în noi o nouă perspectivă asupra propriilor noastre posibilități omeneşti, asupra ceea ce suntem şi a ceea ce am putea fi, iar noi – smulşi din „omenia” noastră „rutinieră” – stăm iar față în față cu întrebarea, dintre toate cea mai importantă: cum să ne punem în concordanță cu noi înşine?

Despre acest aspect „stimulator” probabil că n-aş scrie aici dacă n-aş avea certitudinea, că el nu e doar un produs al exageratei mele extravaganțe care, de altfel, adeseori mi-a fost reproşată. Dar n-a fost.

Generalizarea lui e dovedită de faptul că a ştiut să răzbată din sala de judecată (cu uşile închise), pe

coridoarele tribunalului şi pe scările acestuia; numai prin conştiinţa înălţătoare a gravităţii unei experienţe împărtăşite de toţi şi prin stăruinţa apelului simţit la unison, se poate explica apariţia rapidă a acelei comunităţi, în mod atât de bizar improvizate, care, pe tot parcursul dezbaterilor a existat şi care a fost, categoric, ceva mai mult decât o *gloată* alcătuită din prieteni aflaţi pe banca acuzaţilor şi din oameni interesaţi în desfăşurarea acestui proces. De pildă, au luat naştere aici şi în afara acestui mediu, nişte reguli noi, cu totul neobişnuite, ale relaţiilor reciproce; au fost eliminate formalităţile de prezentare şi de examinare reciprocă, au fost anulate obişnuitele comportamente convenţionale, a dispărut obişnuita reţinere – şi, chiar sub privirile câtorva loturi din tabăra adversă (ce-i drept, lipsiţi de uniformă) – au fost discutate zeci de probleme pe care mulţi (poate), într-o alta împrejurare s-ar fi temut să le abordeze chiar şi între patru ochi. N-a fost doar o comunitate de oameni mai atenţi, mai comunicativi şi mai încrezători într-o sporită măsură unii faţă de ceilalţi, ci totodată, o comunitate democratică de-a dreptul bizară: un bărbat la o vârstă respectabilă, fost membru al C.C. al P.C.C., a stat de vorbă aici, fără reţinere, cu nişte tineri pe care-i vedea pentru prima oară, iar aceştia, la rândul lor, au discutat, tot fără reţineri, cu acest domn pe care până atunci îl cunoscuseră cel mult din fotografii. Toate eventualele rezerve şi oprelişti lăuntrice au dispărut aici, ca prin farmec, de parcă şi-ar fi pierdut orice sens; acel „însă”, obligatoriu şi inevitabil, devenea în această atmosferă ridicol, meschin şi elastic; ca şi când toţi ar fi simţit că în clipa în care totul e pus în joc, nu mai rămân decât două posibilităţi: să mizezi totul sau să capitulezi.

În a doua zi a dezbaterilor când am părăsit clădirea tribunalului de pe strada Karmelitska, îndreptându-mă spre cafeneaua Malostranska (unde, de altfel, s-au dus

şi ceilalţi: noi şi membrii lotului advers) şi eram încă atât de copleşit de cele întâmplate, încât aproape că nu mai eram în stare să mă gândesc la nimic altceva, m-am întâlnit întâmplător cu un regizor de film din generația mijlocie, care a început cu mine o discuție prietenoasă. La întrebarea cum o duc i-am răspuns, cu o logică nu prea elocventă, că vin de la un proces cu *underground*-ul ceh. M-a întrebat dacă procesul e legat de afacerea aceea cu drogurile, l-am spus că nu e vorba de niciun drog, încercând să-i expun, pe scurt, esența lucrurilor. Când am terminat, a clătinat din cap şi m-a întrebat: Şi, în rest?...

Poate că-l nedreptățesc, dar în clipa aceea m-a cuprins sentimentul intensiv că acest om simpatic aparține unei lumi cu care nu mai vreau să am de-a face în viața mea – ascultați bine, domnule procuror Kovařik, urmează o vulgaritate – unei lumi de căcat, a şmecherilor unşi cu toate alifiile.

Hradeček,
luni 11 octombrie 1976

Ultima convorbire

Aveam, cred, şaisprezece ani când am izbutit să-l înduplec pe un anume domn Jirkovsky care, pe atunci – în adâncul anilor cincizeci – se îngrijea, la Biblioteca universitară, de cărțile ce nu se dau „afară”, ca să-mi împrumute lucrarea lui Patočka „Lumea firească, o problemă filosofică”. Am citit această carte cu aceeaşi febrilă emoție cu care citisem până atunci alte câteva cărți cehe greu accesibile (de pildă vechile culegeri de versuri ale clasicului Kolar). Aceste cărți – a căror vrajă magică era sporită în sufletul meu datorită reprimării lor – au însemnat atunci totul pentru mine: adevărul, adevărata cultură şi inspirație – şi multă vreme ele au fost unicul lucru care, din cultura cehă modernă, se adresa cu adevărat conştiinței mele, fiind, de altfel, unicele cărți care mă ispiteau să le citesc şi le recitesc (încă o dată şi încă o dată). Autorii lor trăiau în acele vremuri retraşi, departe de desfăşurarea vieții publice („sub gheața epocii”, cum spunea Pasternak), şi de aceea cu atât mai mult mă tulbura gândul că ei se aflau undeva, aici, în Praga, şi cine ştie, poate că îl şi întâlneam zilnic fără să ştiu că erau ei. Descoperirea lor, şi primele vizite la ei acasă, au avut darul să-mi dezvăluie lumea fascinantă a gândirii şi artei moderne şi au însemnat pentru mine cele mai frumoase aventuri din acele timpuri, cărora le conferă şi azi, în amintirea mea, o dimensiune şi o atmosferă neobişnuită: căci

descoperirea şi înscrierea pe hartă a acestor „ape subterane” au însemnat atunci adevărata mea viață.

Pe Patočka însă, nu m-am încumetat să-l caut, în schimb am studiat tot ceea ce am reuşit să-mi procur din opera lui, în carne şi oase l-am văzut pentru prima oară abia pe la sfârşitul anilor cincizeci, cu prilejul unei prelegeri în cerc restrâns, despre Komensky, la Muzeul național, unde m-am strecurat, Dumnezeu ştie cum. Discret, cu o ținută plină de noblețe, vorbea domol, şi fiecare cu vânt rostit de el mă nimerea în plin. Era pentru mine acel alt limbaj, mai profund şi mai veridic, care mă captivase în cărțile ce nu se dau cu împrumut, exact acel limbaj pe care-l auzeam atât de rar în lumea din jurul meu.

Personal l-am cunoscut mai târziu, la începutul anilor şaizeci, când Ivan Vyskočil începuse să-l aducă la Teatrul de la balustradă, iar el ne vorbea acolo, până noaptea târziu, despre fenomenologie, despre existențialism şi, în general, despre filosofie. Să-l ascult, era o adevărată voluptate: vorbea domol, uneori făcea câte o pauză mai îndelungă spre a găsi cuvântul adecvat, dar vorbea cu plăcere, captivant şi cu atâta înflăcărare lăuntrică, încât până şi actorii îl ascultau cu încordare. Forța expunerii sale nu consta doar în tot ceea ce cunoştea şi în felul în care ştia să pătrundă, fără ocolişuri, sub învelişul fenomenelor şi relațiilor, ci în întreaga sa personalitate, în veridicitatea, în modestia şi umorul său neîntrecut. Aceste seminarii neoficiale te atrăgeau în lumea filosofării în sensul adevărat, originar, al cuvântului. Niciun fel de plictiseală ce emană adeseori de la catedră, ci căutarea vie, pasionată a semnificației lucrurilor şi propria luminare a situației tale în lume.

Mai târziu, după ce ne am cunoscut mai bine, ne vedeam din când în când, dar eu nu mă puteam debarasa în fața lui de o anumită timiditate, care, ca o maladie cronică, îmi îngreuna întotdeauna contactul cu

oamenii pe care-l prețuiesc nespus de mult; şi, mai ales, cu cei ce au însemnat ceva în anii în care mi-am dobândit, pentru prima oară, conştiința de sine. În prezența lor simt întotdeauna o uşoară încleştare, mă încearcă mereu un fel de sfială, şi nu-mi dau seama exact de ce: poate fiindcă nu sunt atât de instruit sau atât de precis în gândire ca ei, sau fiindcă am făcut până acum atât de puțin, că mă bucur pe nedrept de atenția oamenilor, fie în sens pozitiv (înainte) sau în sens negativ (acum). De câte ori l-aş mai fi căutat pe Patočka, şi m-aş fi desfătat cu expunerile lui, de n-ar fi existat aceste oprelişti!

Sfielile mele au prins să se risipească abia în ultima vreme, când începuseră să ne lege nu numai identitatea punctelor de vedere asupra anumitor lucruri ce se petreceau în jurul nostru, ci şi identitatea de păreri privind modul de a acționa, şi – în cele din urmă – şi un pic de activitate comună. În asemenea zile tulburătoare, Patočka înceta să mai fie pentru mine doar idol, devenind mai mult om – iar eu, spre marea mea uimire, nu mă mai temeam să depăşesc poziția ascultătorului devotat, adoptând tot mai mult poziția partenerului de discuție. Abia atunci am început să-mi dau seama cât de puțin am ştiut să profit de posibilitatea de a sta de vorbă cu el liber, şi asta, din propria-mi prostie şi spre paguba mea şi tot atunci am început să înțeleg, în întreaga ei amploare, discreta măreție morală a acestei personalități. Era pentru mine un adevărat balsam, când, de pildă, un lucru pe care-l socoteam corect, dar nu eram în stare să-l fundamentez articulat (sau, dimpotrivă, argumentația era prea vastă, încât simțeam cum expunerea mea îşi pierde veridicitatea), el ştia să-l explice atât de simplu, atât de concludent şi cu o claritate de-a dreptul cristalină – încât, datorită lui, mă înțelegeam pe mine şi îmi atestam propria-mi poziție.

Cel mai limpede mi-am dat seama de toate astea în timpul ultimei noastre întâlniri; am petrecut împreună,

– de față fiind şi un al treilea cofăptaş – ultima pauză dintre audieri, în sala de aşteptare a închisorii Ruzyně şi am filosofat. Din clipă în clipă unul dintre noi putea fi chemat în sala de dezbateri, dar asta, pe domnul profesor nu-l deranja câtuşi de puțin; în decursul improvizatului seminar cu privire la istoria ideii nemuririi omului şi a responsabilității acestuia, profesorul îşi cântarea cuvintele cu aceeaşi grijă, de parcă am fi avut la dispoziție un timp nelimitat. Eu nu i-am pus doar întrebări, ci i-am prezentat şi unele idei filosofice proprii (lucru, înainte de neînchipuit), la auzul cărora el, cel puțin aşa mi s-a părut, pur şi simplu s-a entuziasmat, declarând că nu are în mine doar un auditor politicos. Înainte aş fi socotit asta mai curând un act de complezentă şi, din timiditate, aş fi amânat o vizită la domnul profesor; în clipa aceea însă, m-a cuprins o dorință atât de puternică de a sta de vorbă cu el despre problemele fundamentale ale ființei, încât aş fi fost fericit – în perioada aceea plină de griji şi îndoieli – să-i cer să mă primească în seara aceleiaşi zile, la el acasă.

Dacă aş fi făcut-o, tot n-aş fi ajuns la el: în ziua aceea nu m-am întors acasă de la Ruzyně şi discuția cu Patočka despre nemurirea omului a rămas, până în clipa aceea (dacă nu pun la socoteală scurta vizită a soției mele în prezenta anchetatorului), ultima convorbire pe care am avut-o cu altcineva decât cu lucrătorii ministerului de interne (anchetatorii) şi ai ministerului justiției (temnicerii). De aceea, cu atât mai multă nerăbdare şi bucurie aşteptam momentul când aveam să părăsesc această sumbră clădire – şi unul dintre primele mele drumuri mă va conduce la el, ca să reînnodăm firul discuției începute. Câte întrebări şi câte teme nu mi-am pregătit! – acesta fiind procedeul meu preferat de a zbura pentru câteva clipe din pustietatea aceea deprimantă şi din disperata mea singurătate lăuntrică…

Pe urmă mi-a parvenit ştirea că ultima mea convorbire cu Patočka va rămâne, într-adevăr, ultima. Nu voi zugrăvi aici cum am suportat această veste şi toate prin câte am trecut după aflarea ei; voi spune doar atât că atunci când îl loveşte pe om vestea morții unei ființe apropiate, aici, în temniță, durerea e cu mult mai mare decât în altă parte – greu de spus de ce, probabil din multe motive, printre altele şi pentru faptul că, aici, nu e nimeni care ar putea să înțeleagă, măcar cu aproximație, ce s-a întâmplat. Iar pentru mine vestea aceasta a avut în plus acele ciudate şi paradoxale conexiuni – a fost ultimul „din lumea noastră" pe care l-am văzut; a fost o întâlnire care a avut darul să stârnească în mine, mai mult decât oricare dintre cele precedente, dorința fierbinte de a mă vedea cu el mai des şi în decursul căreia mi-am dat abia seama câte mai voiam, de fapt, să-i spun, câte mai voiam să aflu de la el; şi, pe lângă toate astea, să dezbatem acea temă: căci, la urma urmei, vorbeam despre moarte!

De când mă ştiu, m-a şocat un lucru aparte: faptul că mor şi oameni care toată viața au meditat asupra morții, oameni care au înțeles atâtea despre ea şi despre semnificația ei, oameni pentru care tema ființei şi neființei a constituit o temă vitală. Ştiu că e o naivitate ceea ce spun, dar, întotdeauna, în asemenea împrejurări, mă reîncearcă sentimentul că aceste câteva individualități, care depăşesc atât de radical obişnuitul orizont al vegetării umane şi se dăruiesc atât de profund – cu toată flinta lor – problemei legate de semnificația vremelniciei lor, ar trebui, într-un fel, răscumpărați sau amnistiați cu anticipație, ca şi când moartea ar trebui să aibă, măcar față de cel al căror spirit a trăit atâta vreme cu ea într-o comuniune atât de intimă, un anumit respect sau o anumită pudoare. Şi mereu, de fiecare dată, sunt din nou şocat de cunoaşterea că lucrurile nu stau aşa, ba, mai mult, că valabil ar fi tocmai contrariul

şi tocmai la cel care o presimt cel mai mult, ca şi când aceştia ar interesa-o cel mai mult, poate de teama că, în cele din urmă, ar putea să-i descopere misterele: şi adeseori ea se grăbeşte spre ei înainte de a se îndrepta spre ceilalți.

Dar i-a dibuit oare cu adevărat? Nu sunt chiar atât de sigur; ceea ce s-a întâmplat odată, ceea ce a fost odată, nu se poate totuşi anula sau „expedia”; într-un fel anume *se află* aici – acolo – undeva – şi nicio apoplexie nu poate schimba nimic în această privință. Şi, se pare, că asemenea individualități cum a fost profesorul Jan Patočka, cu tot ceea ce au fost, au gândit, au făcut, continuă să existe *mult mai stăruitor* decât mulți dintre acei de care moartea n-are motiv să se teamă şi, deci, nici motiv să se grăbească să-i ia.

Ruzyně,
1 mai 1977

§.202

Era într-o duminică pe la miezul nopții şi, împreună cu doi prieteni, căutam un local în care să putem bea un pahar cu vin. Spre marea noastră uimire l-am găsit; şi nu numai că era deschis şi duminica, dar era deschis până la ora unu! Uşa – aşa cum se întâmplă de obicei – era încuiată, aşa că, am sunat. Nimic. După un timp am mai sunat o dată. Din nou nimic. După o pauză mai lungă ne-am încumetat să ciocănim în uşă, cu decență. Iar nimic. Când tocmai ne pregăteam să plecăm, uşa s-a deschis brusc, fireşte nu pentru noi, ci fiindcă ospătarul îşi conducea afară un prieten. Am profitat de ocazie şi l-am întrebat politicos dacă n-a fi şi pentru noi o masă liberă. Nici nu s-a învrednicit să ne spună că toate mesele sunt ocupate, sau că nu mai au chef de oaspeți, sau că dumnealui lasă să intre în local numai prieteni, cunoscuți sau pe oricine altul: pur şi simplu, nu ne-a răspuns, nici măcar n-a clătinat din cap şi, fără să ne privească, ne-a trântit uşa în nas.

Desigur, până aici nimic demn de remarcat în această poveste: asemenea scene se petrec la Praga, noapte de noapte, în dreptul celor mai multe dintre puținele cârciumi şi vinării care au mai rămas şi pentru cetățeanul de rând.

Deosebit e ceea ce a urmat: pe mine m-a apucat furia. Dacă spun că e ceva deosebit, o spun pentru că de felul meu nu sunt câtuşi de puțin impulsiv şi că asemenea

crize de furie subită, când mi se face negru înaintea ochilor şi sunt în stare de lucruri pe care nu le fac niciodată şi care nu mi se potrivesc deloc, mă cuprind, într-adevăr, foarte rar – aş spune o dată la şapte sau zece ani. Caracteristic în toată povestea e că această furie nu e provocată niciodată de nişte lucruri importante (ca de pildă, când sunt arestat, când sunt calomniat în public, când mi se ia locuința etc.), ci întotdeauna de nişte lucruri absolut mărunte, meschine (în armată un soldat pe nume Ulver mi-a pus în glumă o piedică şi eu m-am apucat, aşa din nimic, să-l snopesc din bătaie). În sensul acesta criza mea din fața localului de noapte a fost fidelă tradiției mele personale.

Nu exclud faptul, că nimicul care are darul să mă irite în asemenea hal joacă adeseori doar un rol de substitut şi că acesta trage, cum se spune, ponoasele pentru toate acele lucruri importante care nu sunt în stare să mă scoată din sărite. S-ar putea ca undeva, în substratul sufletului meu liniştit, să existe o baterie secretă care se încarcă încetul cu încetul şi, atunci când potențialul acestei irascibilități acumulate în ascuns atinge un anumit grad, ajunge primul nimic ca paharul să se reverse şi totul să se descarce pe neaşteptate, în temeiul unor motive aparent necorespunzătoare. Şi, iată, nevinovatul ştrengar Ulver e aspru pedepsit pentru faptul că, timp de deci ani, sunt obligat să construiesc şi iar să distrug, undeva, nişte poduri de pontoane.

M-a cuprins deci furia şi am început să izbesc sălbatic cu piciorul în uşa acelei vinării (spre uimirea mea nu i se întâmpla nimic, era, de bună seamă, dintr-o sticlă foarte groasă, sau incasabilă). Atitudinea mea era, fireşte, stupidă şi absurdă, şi, bineînțeles, condamnabilă. Mă comportam ca o haimana. Rațiunea mea ştia acest lucru, dar în clipa aceea nu avea asupra comportamentului meu nicio influență.

Probabil că uşa aceea juca atunci acelaşi rol de substitut, pe care-l jucase în urmă cu ani soldatul Ulver.

De bună seamă, încasa picioarele pentru toate sfidările îngâmfate, pentru dispreţul, umilinţa, grosolănia, lipsa de respect şi de consideraţie ce-l însoţesc astăzi tot mai des pe drumul vieţii sale, pe cetăţeanul anonim. Încasa acele picioare pentru toate aşteptările la autorităţi, pentru cozile în magazine, pentru toate instituţiile care nu răspund la scrisorile cuviincioase, pentru acel gardieni care nu mai ştiu să se adreseze cetăţeanului decât aşa cum se adresează majurul ţucălarului, pentru toate conspiraţiile mârşave ale turnătorilor, ale bişniţarilor pe valută, care au izgonit din Praga nocturnă veselia ei neprefăcută, de odinioară. Încasa poate şi pentru acel „băieţi”, care-l lovesc pe Ladislav Hejdaţiek şi le sucesc mâinile copiilor lui Tomin pe Scările *u Ublu*. Încasa pentru toată trufia de stăpâni a persoanelor oficiale şi pentru înfricoşarea persoanelor neoficiale, trufie şi înfricoşare ce se revarsă încet dar sigur în toate sferele vieţii contemporane, dezumanizând, pe nesimţite, cele mai diverse relaţii şi medii de viaţă. Era, pe scurt, o ţâşnire a neputinţei omului căruia i s-au proiectat, rezumativ, în mica lui umilinţă toate umilinţele mari şi complexe care-i asaltează viaţa.

Bineînţeles, toate astea nu îndreptăţesc şi nu scuză cu nimic fapta mea golănească, ci, dimpotrivă; nu în felul ăsta se înfruntă întreaga situaţie – în felul ăsta mai curând i te supui şi începi să-i cedezi…

Numai că oamenii nu sunt totuşi supraoameni şi nu e de mirare deci, că, din când în când, le mai plesnesc nervii. Mai ales atunci când cineva îi încordează fără încetare.

Ceea ce a urmat nu e deloc surprinzător: ospătarul (un vlăjgan cât un munte) a dat buzna în stradă, m-a înşfăcat de guler şi, cu ajutorul prietenului său, m-a târât în local unde s-au apucat amândoi să mă tăbăcească în lege, strigând în acest timp că sunt un vagabond, un derbedeu sau cam aşa ceva, şi vor chema poliţia ca să-mi ardă câteva peste bot întrucât furia mea

apucase de mult să se descarce, am adoptat o comportare realist, adică, laşă: nu m-am împotrivit, nu le-am opus nicio rezistență. Realismului meu îi datorez faptul că, după un timp povestea a încetat să-i mai amuze – m-au azvârlit înapoi în stradă şi eu am scăpat din toată tărăşenia teafăr şi neprihănit. Revolta mea, oarecum pripită şi nesocotită, împotriva unei umilințe minore (a faptului că ospătarul nu s-a învrednicit să ne răspundă) a rămas, deci, fără urmări mai grave numai datorită împrejurării că am acceptat, în tăcere, o umilință cu mult mai mare (aceea de a mă fi lăsat snopit în bătaie).

Ce s-ar fi întâmplat însă dacă m-aş fi comportat ca un bărbat şi m-aş fi împotrivit?

1) Aş fi plătit, probabil, în primul rând acel tribut care se plăteşte de obicei pentru un asemenea act de bărbăție: aş fi pierdut o ureche şi câteva măsele, m-aş fi ales cu nasul rupt şi cu o mână frântă, cu ochii *monoclați* şi cu haina plină de sânge.

2) Mai grav ar fi fost, bineînțeles, dacă, ținându-se seama de faptul că întreaga poveste am început-o eu izbind cu piciorul în uşă, aş fi fost, în mod evident, învinuit, acuzat şi deci şi condamnat pentru acte de turbulență, potrivit paragrafului 202 din Codul penal şi, astfel, mi s-ar fi atârnat de gât o a doua tinichea (în măsura în care acest lucru ar fi fost cu putință şi nu m-aş fi ales din asta direct cu puşcăria pe o perioadă însumând ambele pedepse, în plus cu acel „avantaj” pentru mine că, de data asta, n-aş fi fost *„politic”).*

3) În ziarul Vecerni Praha ar fi apărut un scurt foileton despre isprăvile vicleanului luptător pentru drepturile omului în fața intrărilor în localurile de noapte pragheze.

4) Mulți oameni chibzuiți şi prevăzători ar fi spus: aşa-i trebuie; asta i se trage de acolo că se poartă ca o haimana.

Aşadar, nimic din toate astea nu s-a întâmplat. Dar

eu am înțeles că paragraful 202 pândeşte la tot pasul şi că în fiecare dintre noi el are o mai mare sau mai mică misiune diplomatică. Şi am mai înțeles şi cercul vicios în care un om mai temperamental poate fi proiectat de acest paragraf. Băgați de seamă:

1) Faza întâi: avântul umilirii generale favorizează crearea condițiilor prielnice ca unui asemenea om să-i slăbească într-o bună zi nervii, şi să săvârşească un „act de turbulență” moderată.

2) De îndată ce acest lucru i se întâmplă, e expus, din toate părțile acelora care umilesc, unei noi şi infinit mai grave umilințe şi, dacă nu e în stare să adopte o atitudine „realistă”, aşa cum am procedat eu, se împotriveşte. În felul acesta, fireşte, se face vinovat de un „act de turbulență” substanțial mai grav (dacă nu chiar „de atac împotriva unui agent al ordinei publice).

3) Oricât de pedepsit ar fi, triumful e din nou de partea umilinței, de data asta cea mai gravă. Dacă e vorba de un om cu adevărat temperamental, acesta se trezeşte pe calea cea mai bună a unul „act de supraturbulență”, ale cărui consecințe mi-e teamă să le aprofundez.

Unde e capătul acestei poveşti?

Nu e oare caracteristica acestui cerc vicios unul dintre procedeele de a-l mâna pe oameni spre doritul „realism”, inclusiv la renunțarea la propria onoare şi demnitate şi la acceptarea comandamentului moral, azi aproape oficial: „nu stinge acolo unde nu te arde”? (Un prieten de al meu a fost condamnat, la vremea lui, pentru „act de turbulență” fiindcă i-a tras o palmă unui cetățean care-l jignise prietena).

Toată lumea ştie că oamenii nu-şi pot permite să se pălmuiască între ei după bunul plac, sau să izbească, nepedepsiți, cu piciorul în uşile vinăriilor. Cu toate acestea mie paragraful 202 mi se pare, într-un fel, suspect. Am vorbit nu de mult despre asta cu un jurist

care mi-a spus că acest paragraf e un „import din răsărit”, care la noi nu are o tradiție juridică. Nu e ce-i drept un paragraf cu caracter politic, dar e vlăstarul unul anumit mod de a guverna. De altfel, are multe elemente comune cu paragrafele politice:

1) E foarte elastic: act de turbulență poate fi socotit în esență orice, dacă se găseşte cineva să dedare că a fost indignat de cutare sau cutare poveste (un adevărat paradis pentru denunțători).

2) Modul lui de folosință depinde, mai mult decât e sănătos, de climatul politic şi spiritual al epocii. (Dacă, în 1963, când a inaugurat prima expoziție a lui Jiři Ladna, criticul Ivan Jirous ar fi avut o conduită de zece ori mai şocantă decât în anul 1977, când i-a inaugurat o altă expoziție, nimănui nu i-ar fi dat atunci prin minte să-l bage în puşcărie pentru un pretins act de turbulență, aşa cum i-au făcut acum).

3) Uşor poate fi şi, de altfel, adeseori este folosit în scopul represiunii politice. Cunoşteam doar unele cazuri din împrejurimile noastre cele mai apropriate: e nevoie să condamni o formație muzicală neconformistă? E acuzată de acte de turbulență! E nevoie să împiedici un grup de tineri să se întâlnească la cineva acasă? E suficient să-l arestezi pe amfitrion pentru acte de turbulență – o motivație faptică se născoceşte oricând, iar un martor, „indignat” se găseşte cu uşurință! E nevoie să persecuți un *cartist*? E suficient să-l surprinzi că a băut un pahar în plus, după care i s-a făcut rău într-un tramvai pustiu – şi gata actul de turbulență! (Câți „turbulenți” ar fi, oare, în cercurile *establishmentul,* dacă acest paragraf ar fi aplicat deopotrivă şi în ceea ce-i priveşte!?! Sau invers: ce ne-ar mai fi rămas din avangarda interbelică, dacă pe atunci ar fi existat *două sute doi-ul* şi dacă puterea burgheză din acea vreme l-ar fi folosit ca instrument de represiune politică?

4) Depinde de bunul plac al puterii când se emite şi când nu se emite actul de acuzare potrivit paragrafului

în cauză. (Dacă, de pildă, directorul unei importante întreprinderi pragheze face tărăboi în Piața Václav şi povestea are darul să mă indigneze în asemenea hal încât mă duc şi depun împotriva lui o plângere penală, cel de la procuratură nu vor face decât să zâmbească sau – ceea ce-i mai mult decât probabil – vor trimite plângerea direct lui Martinovsky ca s-o adauge la colecția sa de documente împotriva mea. În schimb, dacă în acelaşi loc tărăboiul îl fac eu, şi respectivul director mă denunță, e foarte probabil că voi fi acuzat pentru săvârşirea unui act de turbulență).

5) Uşor se poate întâmpla şi adeseori se şi întâmplă să fie folosit în scopul unor răfuieli personale: e de ajuns ca domnul A., duşmanul domnului B. să se bucure de o poziție mai bună şi să declare că a fost indignat de comportamentul domnului B. – şi pe loc i se atârnă de gât domnului B, *două sute doi-ul* (fie şi numai pentru faptul de a-şi fi înjurat şeful sau condițiile de viață, de a fi folosit un cuvânt ordinar, de a avea alte deprinderi – de a cânta pe scara imobilului sau de a permite tot acolo câinelui său să latre).

Totul demonstrează că paragraful 202 (al Codului nostru penal) a luat naştere şi a evoluat ca unul dintre nenumăratele instrumente cu ajutorul cărora puterea centralistă (inițial vădit țaristă, azi şi a noastră) îi ține pe cetățeni într-un şah etern. Oamenii, ce-i drept, nu ştiu prea multe despre acest paragraf, dar, fără îndoială, îl simt plutind în aer. E un paragraf ce sugerează oglinda fidelă a unei puteri nespus de bucuroase atunci când oamenii nu se întâlnesc prea mult (fireşte în măsura în care nu e vorba de întâlniri pe care ea însăşi le organizează şi le controlează), când, în măsura posibilităților, nu se duc nicăieri, şi dacă totuşi se duc au acolo o atitudine liniştită, discretă şi umilă. A unei puteri căreia îl convine când oamenii se urmăresc, se supraveghează reciproc, şi se tem unul de altul. A unei puteri care concepe societatea ca pe o turmă a cărei

obligație este aceea de a fi în permanența îndatorată şi recunoscătoare pentru faptul de a avea ceea ce are.

M-ar interesa câți oameni zac în puşcărie în temeiul paragrafului 202 şi pentru ce anume se află acolo, concret. Niciunul nu este considerat deținut politic şi, de fapt, nu se ştie nimic despre ei. Datele concrete privind aplicarea acestui paragraf ne-ar spune, poate, mult mai mult despre caracterul puterii sociale, decât ne spun în această privință cunoscutele date despre aplicarea paragrafelor politice. Cum putem şti câte manifestări mărunte ale nemulțumirii cetățeneşti au fost lichidate ai uşurință şi repeziciune prin folosirea acestui procedeu, câte răfuieli personale, mascate printr-o loialitate servilă, au fost rezolvate în acest fel; câtor oameni lipsiți de putere şi de apărare li s-a distrus viața pentru nişte prostii, pe care omul puterii le poate face zilnic la discreție; câți sunt, printre cel condamnați, victime tipice ale samavolniciei şi ale practicilor represive ale puterii care nu suportă niciun fel de manifestare sau împotrivire originală, nicio abatere de la modul de viață, de comportare şi gândire standard? Dar nu numai atât; se poate aprecia în vreun fel, cum a contribuit, în general, acest paragraf la nivelarea, uniformizarea, decolorarea şi mortificarea vieții?

Ce merite a avut pentru folosirea delațiunii, pentru avântul compromisului egoist, al indiferenței, al înfricoşării generale şi pentru decăderea bucuriei spontane a vieții?

Repet încă o dată – nu e un gest frumos să izbeşti cu piciorul în uşile localurilor de noapte şi orice societate trebuie să se împotrivească într-un fel haimanalelor care săvârşesc asemenea fapte. Asta-i o treabă.

Dar omniprezentul, alunecosul şi total indecentul paragraf 202, folosit oricând şi împotriva oricui – şi în plus, aflat în mâinile *lor* – e altă treabă.

În jurul proceselor politice e multă muncă şi se face multă zarvă. De altfel, nimeni nu prea le dă crezare.

Două sute doi-ul e din toate punctele de vedere mai practicabil: la urma urmei cine-i dispus să ia apărarea unor haimanale?

În acelaşi timp, posibilităţile lui sunt nelimitate: o dată va fi de-ajuns un zâmbet firav, un „ura” cu voce stinsă, o clipă de meditaţie suspectă, altă culoare a cravatei.

E, categoric, un paragraf cu perspectivă.

E, ca să zicem aşa, paragraful viitorului.

Paragraful anului 1984.

La finele anului 1977 mi s-a iertat – deşi cu preţul unei umiliri destul de întristătoare – izbitul cu piciorul în uşa localului de noapte.

Mi s-ar ierta, oare, astăzi?

17 ianuarie 1978

§.203

Pământul vuieşte
Ce-o fi oare?
Nu-ţi fie teamă
Poporul munceşte...

(CHARLIE SOUKUP)

Mulţumită faptului că de data asta, formal, eram doar deţinut de drept comun şi, deci, nu eram izolat, m-am întâlnit în decursul celor şase săptămâni de arest preventiv, în diverse ocazii (la doctor, în sala de duşuri, în timpul plimbărilor), cu alţi cincizeci de deţinuţi şi am putut să-i întreb pentru ce se aflau acolo. Pare de-a dreptul incredibil, dar deşi codul penal cehoslovac însumează trei sute de paragrafe, cel puţin treizeci din cei cincizeci de deţinuţi erau urmăriţi în temeiul unui singur paragraf: 203 pentru acte de parazitism. Nu pretind că întâlnirile mele întâmplătoare alcătuiesc o mostră reprezentativă a persoanelor aflate în detenţie preventivă sau în plină execuţie a pedepsei. Dar, întrucât datele statistice de acest gen sunt strict secrete, nu-mi rămâne altceva decât să pornesc de la propria-mi experienţă şi să presupun că mai mult de jumătate din deţinuţii cehoslovaci e alcătuită azi din oameni urmăriţi şi pedepsiţi pentru acte de parazitism.

De unde până unde atâția paraziți într-o națiune cu o atât de bogată tradiție a hărniciei?

Deținuții – cel puțin în privința cazurilor care-i privesc personal – de cele mai multe ori nu se mint între ei. Ceea ce mi-a fost dat să aud de la toți aceşti „paraziți" mi-a oferit, la întrebarea mea, următorul răspuns: se află printre noi atât de mulți, numai pentru faptul că majoritatea dintre ei nu sunt deloc paraziți.

Un moşulică spală vasele într-o cârciumă şi în acelaşi timp – deşi cu şovăielnică tărăgănare – aleargă să obțină o pensie de invaliditate. Cârciumarul îl dă de lucru la învoială, fără un contract de muncă încheiat în bună regulă. Povestea e descoperită şi rezultatul: Moşului i se atârnă de gât paragraful 203 şi zace în puşcărie.

Un muncitor nu izbuteşte să fie angajat potrivit calificării sale, sindicatul nu-i ia apărarea, muncitorul se înfurie, nu se mai duce la lucru şi aşteptată cu seninătate să vină cineva să discute cu el. Un fel de grevă particulară. Peste o lună vin într-adevăr dar cu învinuirea potrivit paragrafului 203, adică să-l ridice şi să-l ducă la închisoare,

Dar astea nu sunt nici pe departe cazurile cele mai drastice. Majoritatea paraziților sunt oameni care, pur şi simplu, şi-au dat demisia şi, înainte de a apuca să-şi găsească un alt loc de muncă, au fost legitimați şi, constatându-se că nu au în buletinul de identitate ştampila întreprinderii unde lucrează, au fost acuzați de parazitism şi azvârliți în puşcărie. Am stat de vorbă cu oameni care zac în închisoare, aşteptând să fie judecați numai pentru faptul de a nu fi fost o lună sau trei săptămâni în „câmpul" muncii. Îi amenință pedeapsa cu privațiune de libertate până la trei ani (iar în caz de recidivă, poate şi mai mult).

Bineînțeles, aceşti oameni nu corespund câtuşi de puțin imaginii laice a parazitismului: nici vorbă de tipul şarmant al *gigolo*-ului, de feciori de bani gata sau de *playboy,* ci de muncitori cât se poate de obişnuiți, tineri

trudiți, cu palmele bătătorite, oameni cu familii numeroase care, de-o viață, nu fac altceva decât să muncească din greu (nu întâmplător tocmai aceştia suportă dintre toți cel mai greu inactivitatea din închisoare).

Sunt, evident, cu miile. Da, într-un stat care pretinde a fi un stat al muncitorilor, închisorile gem de muncitori.

Constituția cehoslovacă stipulează şi garantează dreptul la muncă. Nu pomeneşte însă nimic despre obligativitatea muncii. Şi, totuşi, la noi, obligativitatea muncii există, înfățişată fireşte, de paragraful 203. Nu e vorba aici de o obligativitate a muncii ascunsă, ci de o obligativitate cât se poate de fățişă: polițiştii, anchetatorii şi procurorii vorbesc despre ea absolut deschis: nu ai în buletinul de identitate ştampila întreprinderii sau a instituției la care lucrezi, eşti socotit în mod automat un ins care a încălcat legea.

Paragraful 203 spune: Cel ce evită în mod sistematic munca cinstită şi se lasă întreținut de cineva ori îşi procură mijloacele de existentă prin alte procedee ilicite va fi sancționat cu pedeapsa privațiunii de libertate pe o perioadă până la trei ani.

La prima vedere povestea nu sună deloc înfiorător. Practica însă e destul de înspăimântătoare;

1) „Sistemicitatea”, nespecificată mai detaliat, pur şi simplu nu e luată în considerație: în mod practic, pentru parazitism poate fi urmărită orice persoană care un anumit timp nu e angajată legal, dar durata şomajului în temeiul căreia se emite actul de acuzare depinde numai de bunul plac şi de conjunctura respectivă.

2) Noțiunea, neclară, de „muncă cinstită” e interpretată mecanic ca încadrare legală în „câmpul muncii”. Că oamenii încadrați legal pot chiuli în mod sistematic de la munca cinstită şi, dimpotrivă, munca cinstită se poate face şi fără această încadrare, asta,

bineînțeles, nu mai interesează pe nimeni.

3) A doua caracteristică a actului penal de parazitism, adică asigurarea mijloacelor de trai prin procedee ilicite, nu e nici ea concretizată mai detailat, putând fi, deci, interpretată tot după bunul plac şi, adeseori, nici măcar nu e demonstrată: pentru urmărire şi condamnare ajunge dacă e întrunită prima caracteristică – aceea de evitare a muncii cinstite. Că un om poate trăi din economii, din câştiguri la loterie, din activitate literară neaprobată oficial (ca de pildă eu), din moşteniri, etc. etc. şi că, până la urmă, întreaga poveste îl priveşte personal, asta, fireşte, nu se ia în considerație. În măsura în care anchetatorul se învredniceşte, totuşi, să caute „caracterul ilicit" al dobândirii mijloacelor de existență, îi poate servi drept act doveditor orice nimic. Am întâlnit aici oameni care zăceau pentru nimic, fiindcă împrumutaseră de la un prieten 200 de coroane şi, colac peste pupăză, mai avuseseră şi ghinionul ca tocmai atunci să nu fie angajați şi astfel să fie închişi înainte de a i restitui banii prietenului sau de a-i cere acestuia să-l ierte de datorie; mulți – fără nicio legătură între ei – m-au asigurat că e de-ajuns ca două persoane să depună mărturie că au luat masa de seară la ele sau că acestea le-au plătit consumația la cârciumă, şi gata dovada actului de dobândire ilicită a mijloacelor de existență. (Un muncitor – culmea încadrat în „câmpul" muncii! – a fost acuzat în temeiul paragrafului 203 pentru faptul de fi acceptat invitația unei colege de muncă să la masa împreună la un automat şi de a o fi lăsat să plătească întreaga consumație (pentru amândoi) în valoare de 175 de coroane; pe urmă s-a iscat între el o neînțelegere şi ea l-a denunțat. În cazul de față, pentru variație, a fost de-ajuns doar a doua caracteristică a actului penal – şi, pe deasupra, în aceea formă absurdă pentru ca un muncitor să fie acuzat, cu toată gravitatea, de parazitism şi să înfunde puşcăria).

4) O sursă importantă de samavolnicie în aplicarea

paragrafului 203, este nerespectarea, din principiu, a principiului de bază al oricărei ordini juridice civilizate (valabile încă din vremurile Romei antice), prin aceea că se caută pe toate căile demonstrarea vinovăției şi nicidecum a nevinovăției. Anchetatorii, procurorii, judecătorii, ba chiar şi mulți apărători consideră că nu e nevoie să-l dovedeşti pe acuzat culpabil de „procedee ilicite” pentru dobândirea mijloacelor de existență, ci, dimpotrivă! acuzatul e dator să explice din ce trăieşte, cu alte cuvinte, să-şi dovedească nevinovăția. Nevinovăția nedovedită e considerată vinovăție dovedită, iar în cazul în care acuzatul nu aduce dovezi că trăieşte, de pildă, din economii, faptul e socotit drept o dovadă concludentă că acuzatul e parazit. (Nu se pune aici chestiunea dacă dovada nevinovăției poate sau nu poate fi depusă, ci e vorba de caracterul antijuridic al procedeului prin care se cere a fi depus).

O singură propozițiune şi în fond vagă, discretă, pe care se bizuie paragraful 203, este, deci, mulțumită tocmai confuziei, samavolniciei şi, adeseori, chiar aplicării ei antijuridice – cheia pentru urmărirea de proporții, neobişnuit de dură, a tuturor persoanelor care încalcă, indiferent cum, o lege niciodată emisă, prin care se reglementează obligativitatea oricărui cetățean de a avea o ocupație permanentă. (Propozițiunea care asigură această practică contestabilă chiar şi prin puținul pe care-l spune: personal am serioase îndoieli asupra dreptului moral al societății de a-şi pedepsi cetățenii pentru faptul de a fi întreținuți de alte persoane şi, deci, în mod automat, chiar şi atunci *când* acest lucru se petrece în condițiile deciziei libere a ambelor părți. Dar asta e, de-acum, altă problemă: nu urmăresc să fac aici nicio analiză a ordinii juridice, ci încerc doar să reflectez asupra aplicării ei practice).

Unde trebuie căutate cauzele acestei stări atât de şocante? Să fie vorba aici de vreo intenție ascunsă şi bine gândită (derivând, de pildă, din necesitățile

economiei naționale?) Ori de o scăpare izvorând din greşita înțelegere a ideii legiuitorului? Să fie vorba de prostul obicei (generalizat) al anumitor sectoare ale puterii de stat, ori, poate, de îndoielnica lor strădanie de a înfrunta demoralizarea ce se adânceşte în sectoarele productive prin menținerea efectelor şi nicidecum prin înlăturarea cauzelor acestora?

Toate acestea pot juca un rol oarecare. Cauza cea mai legitimă a întregului fenomen e însă, după părerea mea, în altă parte: ideea că fiecare cetățean e obligat să aibă un loc de muncă şi pe cât posibil stabil, confirmat cu ştampila întreprinderii în buletinul de identitate, nu e, în ultimă instanță, nimic altceva şi nimic mai puțin decât un produs logic al unul sistem pentru care omul nu-i decât un şurub al unui mecanism social, un şurub a cărui menire în lume e epuizată, fără reziduuri, prin exercitarea oarbă a funcției ce i-a fost delimitată. O asemenea concepție presupune însă că mecanicul trebuie să albă în permanentă o privire de ansamblu asupra fiecărui şurub, să aibă un control perfect asupra funcționării lui, şi, deci, nu poate să-i permită niciun fel de abatere, originalitate sau inițiativă proprie – nimic din ceea ce ar aminti, măcar pe departe, ideea de libertate.

E vorba deci, aici, de o consecință *legică* a unui sistem care prin însăşi esența lui, trebuie să ştie clipă de clipă cine eşti, ce faci, de cine depinzi, cât câştigi – tot aşa cum trebuie să ştie unde locuieşti, cu cine şi unde călătoreşti, ce citeşti, cu cine te întâlneşti, ce gândeşti… E o consecință a unui sistem a cărui existență, în sine, e întemeiată pe ideea că totul e ținut în evidență, dirijat şi controlat printr-o centralizare desăvârşită: nu numai viața publică şi munca, ci şi viața intimă, nu numai stilul de viață, ci şi ceea ce naşte din el: gândirea, lumea lăuntrică a omului. Standardizarea e o condiție a funcționării lesnicioase, iar supravegherea totală e garanția standardizării. Tot ce se abate, orice

diferențiere, deosebire, spontaneitate sau originalitate, unicitate de sine stătătoare şi intangibilă, tot ce nu e dinainte cunoscut şi necontrolat, e indezirabil şi, în cele din urmă, pedepsit.

Principiul obligativității muncii este un component al dreptului absolut al statului asupra cetățeanului: e o manifestare logică a statului centralizat, cu idealul său de organizare semimilitară a societății; este acea expresie firească a caracterului necrofil al puterii birocratice în sensul analizei lui Fromm).

Dacă însă urmărirea din ce în ce mai aspră a fiecărei neregularități în sfera folosirii brațelor de muncă decurge dintr-o aberantă concepție a vieții şi din tot atât de aberanta condiție a muncii (nicidecum ca mijloc de eliberare a omului, ci, dimpotrivă, ca un instrument al înrobirii lui tot mai adânci), concepții proprii actualului sistem politic, – asta înseamnă, de la sine, că majoritatea „paraziților" închişi în zilele noastre sunt *de facto* (şi indirect), deținuți politici.

Nu intenționez, fireşte, să-i idealizez pe toți şi să fac din ei nişte mieluşei al Domnului. Dar sunt încredințat că într-o majoritate zdrobitoare sunt oameni care nu trebuie să înfunde puşcăriile. Nu e vorba de niciun fel de puşlamale. Cei mai mulți dintre ei sunt doar nişte nenorocoşi, ghinionişti, oameni amărâți, neunşi cu toate alifiile, greu adaptabili. Adeseori sunt victime ale „propriei incapacități de a fi liberi", oameni care n-au ştiut să se stăpânească şi au încercat, măcar pentru o clipă, să se smulgă din lanțul concepției de galeră a muncii: răzvrătiți mărunți împotriva ordinii sterile a unei societăți birocratico-consumatoare, oameni care, pur şi simplu nu sunt în stare să rămână ferecați toată viața de un singur, „țăruş", oameni incapabili să armonizeze, printr-un camuflaj spiritual, acea slabă adiere a trascendenței care şi acum le înfioară sufletele cu existențele statului administrativ. Mulți dintre ci s-au trezit aruncați la periferia societății, cucerindu-şi

pecetea de răufăcători, numai pentru faptul de a fi refuzat să se risipească în anonimatul aşezărilor satelit, dornici să-şi păstreze unicitatea şi de a lăsa în urma lor o poveste de culoare proprie, ricoşând periculos din orizontul cenuşiului generalizat. Pe scurt, tipul actualului „parazitar” din închisoarea Ruzyně îmi apare ca un produs al unei epoci care le pretinde oamenilor să plătească, pentru fericirea lor aparentă, *cu pierderea propriei lor identităţi.* E o victimă a unei epoci care, prin însăşi existenţa ei, contestă şi nu poate să nu-i conteste omului unul dintre cele mai importante drepturi umane: dreptul la mişcare în sensul cel mai larg al cuvântului (nu e lipsit de interes faptul că din punct de vedere etnic, cei mai pedepsiţi în ţara noastră sunt azi tocmai acei oameni având cea mai puternică dispoziţie etnico-genetică de a fi nomazi – adică ţiganii).

Poate fi la prima vedere paradoxal, dar în realitate e, până la urmă, o legitate şi faptul că, prin politica sa în acest domeniu, actualul sistem nu limitează omul numai ca om, ci şi omul ca subiect de consum: să nu fie oare o anumită circulaţie spontană prin lume a forţelor de muncă, circulaţie rezultând din situaţii şi relaţii sociale neplanificabile – acea întâmplătoare mişcare a moleculelor lui Brown – un *binterland* firesc al pieţii braţelor de muncă ce funcţionează sănătos, ca un stimulent al dinamismului economic, şi nu e, oare, principiul manipulării administrative a acestei sfere, drastic susţinut şi de actuala aplicare a paragrafului 203, o nouă frână a dezvoltării economiei normale?

N-am ce-i face, dar după mine un muncitor care de-o viaţă întreagă pavează străzile şi care într-o bună zi hotărăşte să rămână acasă, şi pentru asta e aruncat în temniţă pe viaţă de nişte funcţionari administrativi, e, după mine, unul dintre cei mai aprigi acuzatori ai actualei puteri birocratice…

Nu suntem mulţi, dar iată, spre uimirea multora mai existăm: intelectuali care, ce-l drept, am fost izgoniţi din

posturile noastre şi declaraţi odată pentru totdeauna, „faliţi”, dar care, în pofida acestei situaţii, trăim de mulţi ani în şir, fără a avea o încadrare permanentă în „câmpul muncii”. Deocamdată n-au venit peste noi cu *două sute trei-ul,* în ciuda faptului că munca noastră nu e considerată de dumnealor muncă (şi cu atât mai puţin mai cinstită), iar subzistenţa noastră e etichetată în permanenţă şi public drept „ilicită”. Desigur, ar fi o prostie din partea lor să ne pretindă să avem o ocupaţie, de vreme ce nicăieri nu vor să ne angajeze. Totuşi, de cerut am putea cere şi, dacă am reuşi, n-ar fi o problemă să ne transforme din faliţi veseli şi liberi în puşcăriaşi – paraziţi. De ce n-au făcut-o până acum? De ce tocmai noi o ducem în privinţa asta mai bine decât acel bătrân care spăla vesela fără un contract legal de muncă şi alerga prea încet şi şovăielnic ca să obţină o pensie de invalid.

S-ar putea ca asta să fie, într-o mică măsură, o manifestare atavică: un fel de drept la încetineală şi şovăială, derivând din originalitatea intelectualităţii noastre, pe care, totuşi fără voia lor, ne-o recunosc. (Un muncitor, – adică „la origine” muncitor – care astăzi a devenit poet neoficial, ar putea ajunge în câteva săptămâni mai mult ca sigur la Ruzyně). Motivul principal pentru care n-o fac e însă altul: ei ştiu că ne am împotrivi.

Cum să te opui acestei excepţionale situaţii proprii? Să ceri abrogarea unui „privilegiu” ar fi nu numai ridicol ci, în primul rând, o absurditate: ştim, doar, că nu e vorba de un privilegiu, ci numai de o formă mai moderată a injustiţiei. A ne bucura însă că o ducem mai bine decât acel moşulică numai datorită faptului că suntem mai buni de gură, totuşi, nu se poate.

Există în privinţa asta o singură soluţie firească: să-l apărăm şi pe el.

De mai bine de un an acţionează la noi o comunitate, care, ce-i drept, nu are posibilitatea de a lupta pentru

toți bătrânii arestați pe nedrept, dar care poate face totuşi destule pentru ei. Şi care e, de altfel, predestinată unor asemenea treburi prin aceea că în miceliul el spiritual a existat, printre altele, şi revolta împotriva principiului „dezbină şi stăpâneşte”.

Hradeček, 1 aprilie 1978

„Nu e, oare, acea pasiune mută, de lungă durată, a vieții acelor nevoi, interese, contradicții și tensiuni ale întregii societăți, în permanență reprimate și totuși ireprimabile, care provoacă mereu,..., acele devastatoare zguduiri ale puterii?"

Václav Havel — *8 aprilie 1975*

ISBN 973-9131-13-1

{1} Cu ajutorul noțiunii de entropie a fost formulată a doua lege a termodinamicii, exprimând direcția transformărilor energetice. Într-un sistem izolat, cu ajutorul transformărilor energetice ce epuizează treptat capacitatea altor transformări, se acumulează o energie degradată, incapabilă de a se transforma în altă energie, până când entropia ajunge la maximum, la starea de echilibru termic. La jumătatea secolului XX teoria informațiilor a generalizat acest termen pentru toate disciplinele şi-l concepe ca pe o măsură a (ne)definirii şi a (ne)organizării unui sistem. *(Scurt dicționar filozofic).*